

GEÇMİŞE DOĞRU BİR BAKIŞ

FOSİL İNSANIN GÜNDELİK YAŞAMINDAN BAZI KESİTLER

Güven Arsebük

ege

YAYINLARI

GEÇMİŞE DOĞRU BİR BAKIŞ
(FOSİL İNSANIN GÜNDELİK YAŞAMINDAN
BAZI KESİTLER)

GEÇMİŞE DOĞRU BİR BAKIŞ
(FOSİL İNSANIN GÜNDELİK YAŞAMINDAN BAZI KESİTLER)

Güven Arsebük

© 2014 Ege Yayınları
ISBN 978-605-4701-46-9
Yayıncı Sertifika No: 14641

Baskı / Printed by
Dijital Düşler Basım San. ve Tic. A.Ş.
Seyrantepe M. Nato C. Çınarlı S. No.: 17
Kağıthane-İstanbul
Tel: +90 (212) 279 64 44
Kültür Bakanlığı Setrifika No: 12922

Yapım ve Dağıtım
Zero Prod. Ltd.
Abdullah Sokak, No 17, 34433 Beyoğlu - İstanbul / Türkiye
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
www.zerobooksonline.com info@zerobooksonline.com

GEÇMİŞE DOĞRU BİR BAKIŞ
(FOSİL İNSANIN GÜNDELİK YAŞAMINDAN
BAZI KESİTLER)

Güven Arsebük

ege

Y A Y I N L A R I

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	11
Ekonomik Yaşam Biçimleri (Yağmacı – Toplayıcı – Avcı Türü Yaşam)	13
Sosyal Yaşam	26
Lisan	32
İnanç Dünyası	38
Sonuç	47
Tanımsal Açıklamalar	51
Kaynakça	57

ÖNSÖZ

“Tarihöncesi toplumların^() yaşamlarını yeterince anlayabilmek ve değerlendirebilmek için, onların sadece günümüze ulaşabilen türden maddesel kültür ürünlerini (başka bir deyişle, yalnızca somut arkeolojik kalıntılarını) incelemek yeterli midir”?* Şayet amacımız söz konusu toplulukları^(*) elden geldiğince anlamak ve onların yaşam biçimlerini aydınlatabilmek ise, yukardaki sorunun yanıtının doğrudan *“hayır, yeterli değildir”* olması gerekir. Bizden önceki insanların yaşamlarının anlaşılmasında önemli görev gören ‘*arkeolojinin*’ temel amacı en eski aşamalarından başlayarak insanın oluşturduğu “somut” belgelerin (maddesel kültür ürünlerinin) yardımıyla geçmişe ışık tutmak, zaman içinde yok olmuş olan kültürlerin anlaşılmasına katkıda bulunmak olarak özetlenebilir. Ancak hangi dönem veya hangi sosyo-tekno-ekonomik düzeyde olursa olsun, bütün toplumların “somut” ve “soyut” içerikli olmak üzere iki farklı kültürel yönünün bulunduğu unutulmamalıdır. Tarihöncesi toplumları anlamak ve değerlendirmek için uygulanacak tek yönlü bir yaklaşım eksik kalacaktır; bu da

^(*) İşaretli sözcüklerle ilgili açıklamalar için kitabın sonundaki Tanımsal Açıklamalar bölümüne bakınız.

kanımca “yalnızca tek tek ağaçları görüp, ormanın bütününi gözden kaçırmaya” benzer. Bu nedenle, soruna “insan” ağırlıklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığı zaman tarihöncesi dönemlere ait toplumların yeterince anlaşılabilmesi için yalnızca arkeolojik nitelikli belgelerle (somut verilerle) yetinilmemesi gerektiği, söz konusu bu toplumların günümüze ulaşamayan “soyut” içerikli yönlerinin de (olanaklar elverdiğince) mutlaka göz önünde bulundurulmasının zorunlu olduğu açıkca görülür. Bu bağlamda fosil insan guruplarını yeterince algılayabilmek, aştıkları evrimsel basamakları daha iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için (onların anatomi ve oluşturdukları maddesel kültürlerini saptamak kadar) söz konusu toplumların ekonomik, sosyal ve ideolojik yaşamları konusunda da yeterli bilgiye sahip olmamız gerekir. İnsanı, yalnızca zaman içinde oluşturduğu günümüze ulaşabilen nitelikteki maddesel kalıntılara dayanarak değil de, soyut nitelikteki çeşitli yönlerinin de ön plânda yer aldığı bir yaklaşımla ele almayı deneyecek olursak, ne yapmamız veya çözümü nerede aramamız gerekir?

Olası bir çözüm, günümüzde Afrika'nın farklı bölgeleri, Amazon Yağmur Ormanları, Avustralya'nın çeşitli yöreleri ile Kutupsal alanlar gibi dünyanın bazı marjinal (sapa) bölgelerinde hâlâ yaşamaya devam eden, ancak nicelik ve nitelikleri giderek hızla yok olan, ‘henüz endüstrileşmemiş olan toplumları’, başka bir deyişle ‘ilkel’^(*) gurupları, ele almak ve onların sosyo-kültürel yaşamlarını incelemek olabilir. Burada yapılması önerilen, henüz endüstrileşmemiş günümüz (ilkel) toplumlarına ait kültürlerin çeşitli soyut öğelerini incelemek ve elde edilen verileri tarihöncesi dönem toplumlarının olası yaşamlarına yansıtacak olacaktır. Tarihöncesi dönemdeki yaşam/ekolojik/çevre koşulları ile günümüzdeki eşdeğer koşulların aynı olmadığı bilinmektedir. Ancak, bu aşamada bizi doğrudan ilgilendiren ve vurgulanması gereken husus, aradaki

zaman ve mekan farklarına rağmen, çağdaş endüstrileşmemiş toplumlar ile fosil toplumların ortaklaşa paylaştıkları teknolo-kültürel benzerliklerdir. Genel anlamıyla böyle bir karşılaştırmanın (aradaki mevcut farklara rağmen) tarihöncesi çağlarda yaşamış olan fosil insanı daha ayrıntılı bir şekilde anlayıp, değerlendirmemize olanak sağladığı kanısındayım. Üstelik, günümüzün henüz endüstrileşmemiş toplumlarında karşılaşılan tinsel nitelikteki sosyokültürel öğelerinin araştırılması ve elde edilen verilerin geçmişe yansıtılmasının (büyük ölçüde) yararlı sonuçlar oluşturduğuna da içtenlikle inanıyorum.

Önerilen bu yöntemin fosil insanlara ait yaşamın görelisi de olsa aydınlatılmasına, böylece günümüze ulaşabilmiş olan arkeolojik türden kültürel verilerin ötesine geçilebilmesine, o dönem insanının ayrılmaz bir parçası olan tinsel dünyasına yönelik düşünceler oluşturmamıza, olası bazı önemli varsayımların öne sürülmesine büyük ölçüde katkıda bulunduğu görüşündeyim.

Özetle, fosil atalarımızı daha iyi anlayabilmek için uygulanması önerilen bu yaklaşımın ardında “şayet günümüzü doğru okuyabilirsek, geçmişini daha iyi anlayabiliriz” ilkesinin yattığına ve böyle bir yaklaşımın da tarihöncesi toplumlar hakkında daha aydınlatıcı verilerin sağlanmasına katkıda bulunduğuna inanıyorum.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanış aşamasında desteğini benden esirgemeyen değerli meslekdaşım Mihriban Özbaşaran’a içtenlikle teşekkür ederim.

Güven Arsebük

Feneryolu / 2014

GİRİŞ

Bu çalışmada insanın evrimsel oluşumundan Holosen'e^(*) kadar olan süre boyunca karşılaşılan fosil insan topluluklarının olası yaşam düzenlerinden bazı örneklerin irdelenmesi amaçlanmıştır ve o dönem insanının gündelik yaşamından çeşitli kesitlerin değerlendirilmesi öngörülmüştür. Ancak, örneklenmeye çalışılan eski toplumların tümünün zaman ve mekân eksenleri hep aynı olmadığı gerekçesiyle şaşmaz nitelikte genellemelere gitmek, her koşulda ve her zaman “*şayet şöyle olursa, sonuç da mutlaka böyle olur*” türünden kesin kurallar koymak, başka bir deyişle evrensel nitelikte şaşmaz çözümler önermek olası değildir. Ancak bu gerçek ‘*bu konu ile ilgili bilimsel nitelikli öneriler geliştirilemez*’ anlamına da tabii gelmez. Yukarıda değinilen dönemde yaşamış olan tarihöncesi toplumlarla yansıtılması öngörülen olası yaşam biçimleri, büyük ölçüde yaklaşık son >150 yıl içinde sağlanan etnoantropoloji çalışmalarından elde edilen belgelere dayanmaktadır (Barnouw, 1975: 20-40; Barnard, 2011:6-18). Ayrıca, elimizdeki verilerin esas kaynağını oluşturan günümüz endüstrileşmiş toplumlarının (çağdaş ‘ilkeller’in) nicelik ve niteliklerinin hızla azalmakta olduğu ve elde olan son belgelerin de giderek yok olduğu unutulmamalıdır.

İnsanın konumuzu oluşturan en eski dönemi (besi üretim öncesi süreç), bu canlı türünün yaşamını “yağmacı-toplayıcı-avcı” türdeki ekonomik sistemleri uygulayarak devam ettirebildiği dönemlerdir ve bu da > 6 milyon yıllık bir zaman dilimini içerir. Söz konusu uzun süreçte yaşamış olan insanların zamana karşı dayanıklı olan bazı davranış ürünlerinin (maddesel kültürel kalıntılarının) arkeolojik belge olarak günümüze ulaşma olasılığı olmasına rağmen, gündelik yaşamlarının diğer önemli yönünün, yani ‘tinsel’ bölümünün, geleceğe yönelik elle tutulur hiç bir kalıntı bırakmayan ‘soyut öğelerden’ oluştuğu unutulmamalıdır. Tinsel sözcüğü ile herhangi bir kültürdeki inançların, dinsel, büyüsel, gizemsel kurguların, geleneklerin, törelerin, değer kavramlarının, kuralların, kısacası söz konusu topluma özgü ‘somut olmayan’ öğelerin tümü kastedilir. Özetle, tarihöncesi insanının yukarıda değinilenler ve benzeri türden günümüze ulaşma olasılığı olmayan soyut kültürel öğeleri (tinsel yönleri) konusunda hemen hemen hiç bir bilgiye sahip olmadığımızı önemle vurgulamak gerekir.

Bu aşamada, Önsöz’de de değinildiği gibi, günümüz arkeolog ve antropologlarının temel amacının insanı anlamak, geçmişte yaşamış toplumların yaşam biçimlerini elden geldiğince aydınlatmak, değerlendirmek ve yorumlamak olduğuna göre *“tarihöncesi toplumların yaşamlarını daha kapsamlı olarak anlamak, değerlendirmek ve yorumlamak mümkün müdür ve şayet böyle bir olasılık varsa bu nasıl gerçekleştirilebilir?”* sorusunu yanıtlamak gerekir.

Böyle bir soruyu da *“geçmiş >150 yılı bulan birikintisel nitelikteki mevcut antropoloji – etnoloji - arkeoloji üçgeninden elde edilen verilerden yararlanmak suretiyle çeşitli sosyolojik ve paleodemografik çıkarımlarda bulunarak bazı olasılıklara değinmek ve böylece kısmen de olsa geçmişe ışık tutmak akla yakın*

gelmektedir” türünden bir yaklaşımla ele alınanın geçerli ve olumlu bir çözüm oluşturacağı kanısındayım.

Artık sayıları giderek azalmış olmasına rağmen yaşama yer yer devam eden ve özgünlüklerini görece de olsa koruyan az sayıdaki endüstrileşmemiş (ilkel) toplum örneklerine günümüzde Afrika, Kutupsal Bölgeler, Avusturalya ve G. Amerika’daki Yağmur Ormanları gibi dünyanın bazı sapa (marjinal) yörelerinde hâlâ rastlanır. Bu toplumların sosyal anlamda incelenmesi ve buna bağlı olarak bunların gündelik yaşam biçimlerinin tarihöncesi dönemlerde yaşamış tekno-kültürel anlamda kısmen eşdeğer olan toplumlarınkini genelde andırması akla yakın gelir. Böyle bir bakış açısıyla yola çıkarak bu tür toplumların gündelik sosyal yaşamlarını ele alarak, sağlanan güncel verileri geçmişe yansıtmak ve bunlara dayanarak da bazı olası çözümler önermenin fosil toplumların (öncüllerimizin) daha iyi anlaşılıp, değerlendirilmesine önemli bir katkıda bulunacağını kabul etmek, sanırım yanlış olmaz.

Ekonomik Yaşam Biçimleri

(Yağmacı – Toplayıcı – Avcı Türü Yaşam)

Bu bölümde, evrimsel başlangıcından Holosen’e kadar olan dönemi içeren zaman süreci boyunca yaşamış olan insanların ekonomik anlamdaki yaşam biçimlerinin tanımında kullanılan “yağmacı”, “toplayıcı” ve “avcı” sözcüklerinin açıklanması ve aralarındaki farkın vurgulanması amaçlanmıştır (Arsebük, 2004: 134-135).

Antropo-arkeolojik anlamda “yağmacı” denildiği zaman, karınlarını doyurmak için belirli bir seçimleri olmayan, yenilebilir cinsten ne olursa, nerede ve zaman bulurlarsa onları yiyen, kısacası yalnızca doğada hazır olarak buldukları her tür yenilebilir nesneden yararlanmak suretiyle karınlarını doyuran,

bunları oluşturmak için de kendilerince hiç bir çaba veya güç harcamayan hepcil (*omnivorous*) bireylerden oluşan toplumlar kastedilir. Yörede yaşayan etcil (*carnivorous*) hayvanların bıraktığı av artıklarından (leşlerden) yararlanmak da yağmacılığın doğal bir parçasıdır. İnsanın milyonlarca yıl süren besi üretimi öncesi yaşamının özellikle ilk aşamalarındaki gündelik yaşam biçimini Binford'un da vurguladığı gibi (1983:59) "yağmacılık" sözcüğü ile tanımlamanın yanlış olmayacağı kanısındayım.

"Toplayıcılık" ise yörede bulunan bitki örtüsüne bağlıdır ve doğada yabani olarak bulunan yenilebilir türdeki bitkilerin, örneğin kök-yaprak-filiz-meyve-kabuklu yemiş ve benzerlerinin karın doyurmak için toplanması anlamına gelir; böylesine toplumlarda tabii arada et de yenir, ancak bir bütün olarak bakıldığında alınan protein miktarı düşüktür. Doğanın olanakları bol ve çeşitli olarak sağladığı dönem ve bölgelerde 'seçiciliğe' (başka bir deyişle bazı türlerinin diğerlerine tercih edilmesine) ilk defa bu süreçte başlanılmış olması da akla yakın gelmektedir. Uygulandığı süre boyunca toplayıcılığın fazla güç gerektirmeyen bir yaşam biçimi olması nedeniyle bu yöntemin daha ziyade söz konusu toplumlardaki kadın (Flannery-Marcus, 2012:29) ve belirli bir yaşa gelmiş çocuklar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu sanılmaktadır. Unutulmaması gereken bir husus da toplayıcılık yönteminin çoğu bölgede ve her evrede toplumların karınlarını doyurmasında önemli görev görmüş olduğudur.

"Avcılık" denildiği zaman ise, belirli bir teknolojiye sahip toplumlara mensup bireylerin çevre koşullarının sağladığı olanaklardan yararlanarak, önce yörede yaşayan ve genelde yavaş hareket eden hayvanları, daha sonra ise küçük ve büyük Memeli'leri yakalamak suretiyle karınlarını doyurma yöntemi kastedilir. Pleistosen'in sonlarına doğru avcılık olgusunun

yelpazesi genişlemiş, avlanabilmeleri için özel yöntemlere ve tekno-kültürel nitelikte olta, balık ağı, sapan ve kapan türü araç-gerece gereksinim duyulan balık ve kuşlar da avlanan hayvanların listesine dahil edilmiştir. Gerçek anlamda avcılık ancak belirli bir deneyim ve düzen çerçevesinde gerçekleştirilebilen, bu amaç doğrultusunda belirli bir çaba ve özellikle de fiziksel anlamda güç/kuvvet harcanmasını zorunlu kılan tekno-kültürel bir olgudur; bu da doğal olarak iş bölümünü gerektirir. Günümüz endüstrileşmemiş toplumlarında olduğu gibi, Plio-Pleistosen dönemde de avcılığın büyük oranda erkekler tarafından gerçekleştirilmiş olması akla yakın gelmektedir (Flannery – Marcus, 2012: 32). Avcılık, esas itibariyle her ne kadar erkeklere düşen bir iş olsa dahi, kadınların da bu konuda (dolaylı da olsa) önemli görevleri üstlenmiş oldukları bilinmektedir. Erkeklerin avlayarak (açık hava yerleşmesi, kaya sığınağı, mağara v.b. türündeki) kamp yerine getirdikleri iri hayvanların derilerini yüzmek, etlerini parçalara bölmek ve pişirmek, postlarını kullanarak giysi, çarık ve çadır bezi yapmak, işe yarar cinsteki çeşitli kemik ve boynuz örneklerini ileride alet yapımı için ayırmak, sınırlardan sırım yapmak, hayvanların yararlanılabilecek olan diğer organlarını seçmek, yanan ateşin sönmemesini sağlamak ve benzeri daha az güç gerektiren işleri gerçekleştirmek büyük olasılıkla kadınların göreviydi (Arsebük, 2008: 87-88; Flannery-Marcus, 2012: 23).

Söz konusu dönem toplumları için ateş büyük önem taşır. İnsan ile ateş arasında iki yönlü bir ilişkinin olması ilginçdir. Ateş'ten yaktığı ve zarar verebildiği için korkulur ancak ısıttığı, aydınlattığı ve koruduğu için ise sevilir, hatta kutsallaştırılır. Kadınların görevleri arasında olduğu düşünülen ateşin devamlılığını sağlamanın yalnızca ısınma, aydınlanma ve besinleri pişirip yenebilir duruma getirilmesi ile sınırlı kalmadığı, saldırgan yırtıcı hayvanları kamp yerinde yanan ateşten

yararlanarak ürkütüp-korkutmak suretiyle onları yaşam alanlarından uzak tutmuş olması da akla yakın gelmektedir. Geriye doğru bakılacak olursa, insan-ateş ilişkisinin 1.800.000 yıl öncelerine kadar gittiği, ancak ateşin insan tarafından kontrol altına alınmasının (başka bir deyişle, istenildiği zaman söndürülüp, istenildiğinde de tekrar yakılabilmesinin) 1.600.000 yıl öncelerine rastladığı anlaşılmaktadır. Pleistosen^(*) boyunca, pek çok yerleşim yerinde, taşların yana yana dizilmesi sonunda oluşturulan ocak izlerine rastlanmış, bunların bulunduğu yerdeki yanık toprak izlerinin lâboratuvar araştırmaları bu yanık izlerinin 400-600 C°'lik bir sıcaklığa tâbi olmuş olduğunu göstermiştir. Bu da , açık havada yakılan bir kamp ateşinin ulaştığı odun ısısıdır. Fosil insana ait belgelerle birlikte saptanmış eski ateş kullanım izlerine örnek olarak Afrika'da Turkana Gölü yakınlarındaki Cesovanya, Zambia'daki Kalambo Şelalesi, Macaristan'da Vértesszöllös ve Fransa'da Terra Amata ile (ateşin insan tarafından kullanımı ile ilgili ilk arkeolojik bulgunun saptandığı) Çin'deki Zhoukoudien gösterilebilir. Fosil insan ekvator yöresinden uzaklaşıp, soğuk iklimlerin egemen olduğu bölgelere doğru yayıldıkça ateşin onun için giderek daha yaşamsal bir önem kazanmış olması gerekir.

Ateş ve kadının arasındaki ilişkilerin konu edildiği bu bölümü tamamlamadan, besinlerin ateşte olasılıkla kadınlar tarafından pişirilmesinin fosil insana nasıl bir katkı sağlamış olabileceğine de kısaca değinmek yararlı olur. Gorman'ın (2013: 36-37) ileri sürdüğü gibi, bazı besinlerin pişirilmesi, onları daha rahat hazmedilebilir duruma getirir ve buna örnek olarak da başta et olmak üzere, lifli meyveler ve yumrulu bitkiler örnek olarak gösterilebilir. Pişirilen bir besin türünün, aynı cinsin çiğ olanından daha çabuk ve kolay bir şekilde yenebildiği de saptanmıştır. Besinlerin daha rahat yenebilir duruma gelmesinin doğal sonucu olarak besin alırken insanın

çiğnemesini sağlayan dişlerin boylarının (*H. habilis*'e oranla *H. erectus* aşamasından itibaren) giderek küçüldüğü de görülmür. Bu da *H. erectus*'un ateşi artık yoğun bir şekilde kullandığının dolaylı kanıtıdır. Bu bağlamda, *H. erectus* türü insanın bile günlük ortalama protein miktarını karşılayabilmek için çiğ eti (günde 5.7 ile 6.2 saat arası) çok uzun bir süre boyunca çiğnemiş olması gerektiği ileri sürülmüştür (Gorman, 2013: 37). Çiğ yerine pişmiş besin maddelerini yemenin, böylece gündelik enerji miktarını daha rahat ve çabuk bir şekilde sağlamanın, insanın beyin yapısının fizyolojik anlamda gelişmesine de katkıda bulunduğu önerilmektedir.

Kısa bir süre önce gerçekleştirilen bir çalışma, Avrupa'da, Neandertal insanının gündelik yaşamının büyük bir bölümünü geçirmiş olduğu mağaraları veya kaya sığınaklarını gelişi güzel değil, belirli bir yerleşim düzeninine bağlı olarak kullanmış olduğuna da işaret etmektedir (Riel-Salvatore, J. - I.C. Ludeke v.b., 2013). Anlaşılan, en azından Neandertal aşamasından (hatta olasılıkla daha önceki dönemlerden) itibaren insanların yerleşim yerlerini gelişi güzel değil, aksine seçicilikle kullandıkları, farklı yerlerde oturdukları, alet yaptıkları ve avladıkları hayvanları da parçalara böldüklerini gösteren kanıtlar vardır. Eldeki bulgular yaşam alanının (örneğin mağaraların) ışık alan ön taraflarında daha ziyade araç-gereç yaptıklarına, avladıkları hayvanların postlarını çevrede yaşayan yabanıl etçiller kokuyu alıp oraya gelmesin diye arka taraflarda (kuytu yerlerde) yüzerek etlerini parçalara böldüklerine ve bu arada gündelik yaşamlarını ise ocağın çevresinde sürdürdüklerine işaret etmektedir.

Ateşin bilinçli olarak kullanımından itibaren fosil insanın doğrudan yaşamına giren, zaman içinde onun ayrılmaz bir parçası hâline dönüşen ocak ve ocağın etrafında (çevresinde) gerçekleştirilen gündelik yaşamın, farklı toplumlar arasında

dahi yaygın bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Anlaşılan, yukarıda (korunma, ısınma, ışık verme ve yemek pişirme gibi) temel işlevlerine kısaca değindiğimiz ocak, tarihöncesi toplumların genel anlamda yaşamlarını elden geldiğince huzurlu bir şekilde sürdürdükleri ve gündelik işlerinin önemli bir bölümünü de orada gerçekleştirdikleri bir alanı oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar, günümüzde yaşamaya devam eden henüz endüstrileşmemiş toplumların ocak etrafındaki yaşam düzenlerinin farklı topluluklar arasında evrensel bir benzerliğe işaret etmesi de ilginçtir (Binford, 1983: 149-156). Örneğin Afrika'da, Botswana'da yaşayan !Kung Bushman kadınlarının ateşin etrafına yanlamasına (çaprazına) oturarak, ocaktaki ateşin üzerinde yerel bir meyvenin (*Mongongo*) dış kabuğunu yumuşattıklarına, daha sonra kenardaki taş bir sehpanın üzerinde bunların iç kabuklarını kırarak ayıkladıklarına işaret etmektedir. Aynı yöntemin, Avusturalya'da yaşayan bazı Aborijin kabilelerince tahta mızraklarına taştan yapılan uç kısmını sağlam bir şekilde tutturmak için yapıştırma kullanılan reçinenin ateşte eritilmesi aşamasında da uygulandığı izlenmiştir. Kuzey Amerika'da yaşayan yerli kabilelerden Novajo'lu Kızılderili kadınlarının da aynı yöntemi ocakta yassı ekmek pişirirken gerçekleştirdikleri saptanmıştır. Bu yöntemin günümüzde üç farklı kıtada, henüz endüstrileşmemiş üç değişik toplumda, aynen uygulanmış olması basit bir raslantının ötesinde, insanın doğası gereği, temel (standart) bir davranışı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Fosil öncüllerimizce de yerleşim yerlerinde kullanılmış oldukları ocakların çevresinde de benzer bir yöntemi uygulamış olmaları kuvvetli bir olasılıktır.

Bu aşamada biraz geriye giderek, tekrar avcılık konusuna dönmek ve tarihöncesi insanının avladığı hayvanların dünyanın her yerinde ve her dönemde aynı olmadığını vurgulamanın yararlı olacağı kanısındayım.

Bazı dönem ve yerlerde genellikle küçük, bazı yerlerde ise iri yapılı Memeli'lerin egemen oldukları bilinir. Bunların arasında özellikle yalnız başlarına değil, sürüler hâlinde yaşayan mamut, mastadon ve gergedan gibi iri Memeli'lerin avlanabilmesi, güçleri yetmeyeceği için avcılarının tek başlarına gerçekleştirebileceği bir işi değildir (Barnard, 2011: 100). Bu tür hayvanların yakalanabilmesi için mutlaka birkaç avcının birlikte ve ortaklaşa, aynı zamanda da birbiriyle uyum içinde hareket etmesi gerekir. Üstelik böylesine güçlü ve tehlikeli hayvanların avlanabilmesi için onlarla doğrudan doğruya (bire bir) ilişkiye girmeden, uzak mesafeden öldürülebilecekleri türden kargı ve mızrak türü uzun menzilli silahların geliştirilmiş olması da bir başka ön koşuldur; son yıllarda gerçekleştirilen bazı çalışmalar yaklaşık Alt Pleistosen'in ortalarından itibaren uygun ağaç dallarından oluşturulan bu tür araç-gereç örneklerinin kullanıldığı saptanmıştır (Flannery-Marcus, 2012: 3; Schick-Toth, 2001:87-88). Zorunlu olarak belirli bir deneyim ve gelişimsel teknoloji gerektirmesi nedeniyle, insan evriminin başlangıç aşamalarında yukarıda değinilenlere benzer iri Memeli türlerinin zaten pek sık avlanmadığı da anlaşılmaktadır.

Üstelik, daha geç dönemlerde bile avlanmış olan iri Memeli'lerin belli bir bölümünün dahi kendi türlerinin en sağlıklı örnekleri olduğu söylenemez. Pliosen^(*) ile Pleistosen dönemi boyunca avlanan bu hayvanların bazılarının zaten bataklığa saplanarak can çekişmekte olduğu, bazılarının ise uçurumlardan düşerek (veya avcılar tarafından ürkütülüp, düşürülerek) bel veya etraf kemiklerini kırmış oldukları için de doğru dürüst hareket edemedikleri, aralarından bazılarının da daha önce çevredeki yırtıcı etoburların saldırısına uğramış oldukları için çok kan kaybederek güçsüzleşmiş oldukları, kısacası içinde buldukları koşullardan ötürü hasımlarıyla (avcılarla) zaten pek de ciddi şekilde mücadele

edebilecek durumda olmayan örneklerden oluştuğu da anlaşılmaktadır.

Orta Pleistosen ve daha geç dönemlerde, dünyanın bazı bölgelerinde, örneğin Avrasya ve Kuzey Afrika'da yaygın olarak avlanan bazı hayvanlara örnek olarak günümüzde soyları tükenmiş türlerdeki toynaklılar, Berberî koyunu, ceylan, Ren geyiği, at ve yaban keçisi gibi daha küçük boydaki Memeli'ler gösterilebilir (Kuhn-Stiner, 2001: 113). Farklı yörelerde ve bazı dönemlerde karşılaşılan belirli Memeli türlerinin yoğunluğuna işaret eden çeşitli bulgular (doğa ve iklim koşullarının tarihöncesi dönem topluluklarına sunduğu olanaklarla ilave olarak) yerel toplumların zaman içinde oluşan özel tercihlerini yansıtması da olasıdır (Arsebük, 2004: 135).

Plio-Pleistosen insanının sosyal yapı ve gündelik yaşamıyla ilgili olası çıkarımlara geçmeden önce değinilmesi gereken bir husus da zaman içinde oluşan ve gelişen "avcılık" olgusunun insanın bedensel ve kültürel evrimini yönlendirdiği konusunda ileri sürülmüş olan bazı savlardır (Barnard, 2011: 45; Binford, 1983: 42-43; Washburn – Lancaster, 1968: 293-303). İleri sürülen bu yargıların temelinde başarı ile gerçekleştirilen avların, zaman içinde avcı toplumların öngörülerinin gelişmesine, kendilerine olan özgüvenin artmasına, belirli bir plân çerçevesinde birlikte çalışmayı öğrenmelerine, aralarında iletişim kurmaları ile ustalık kazanmalarına doğrudan etki yaptığına, paylaşma (bölüşme) kavramının gelişmesini sağladığına ve zaman içinde kazanılan bu yeteneklerin de sonuçta insanın gelişkin bir beyin yapısına, iki ayak üzerinde daha rahat hareket edebilmesine (Conroy – Ponzer, 2012: 327) ve ellerinin de tutma yeteneğini (Arsebük, 1995: 29-30) kazanmasına neden olmuş olduğu görüşü yatar.

Bu tür yargı ve bunları temel alarak geliştirilen varsayımlar bir yana, etin pek çok bitki örneğine kıyasla kalori miktarı yüksek, protein ve yağ yönünden ise zengin bir besin türü olduğu tartışılmaz. Ancak doğada bitki örneklerine kıyasla daha az bulunur ve üstelik sağlanması da yoğun bir çaba gerektirir; örneğin yapılan araştırmalar karınlarını doyurmak için (genelde) avcılarının toplayıcılara kıyasla birkaç kat fazla koşuştuklarına ve buna bağlı olarak çok daha fazla güç harcadıklarına da işaret etmektedir. (Conroy – Pontzer, 2012: 360; Jablonski, 2013: 23). Avcı toplumların genel yaşam alanlarının (avlandıkları ve yaşadıkları yörenin) geniş bölgelere yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni de avlanabilecek türdeki hayvanların her zaman ve her yerde yoğun olarak bulunmamasıdır.

Üstelik avlandıktan sonra onların etinden bozulmadan (kokmadan) besin maddesi olarak yararlanabilmek için, toplumu oluşturan (kadınlar ile çocuk-çocuk dahil) bütün bireylerin av alanına yakın bir bölgede yaşıyor olmaları gerekir. Her hangi bir avcı toplumun kamp kurduğu yer ile av alanı arasında sekiz-on günlük bir yürüyüş mesafesi varsa, avlanan hayvanların etlerinin kamp yerine, ailenin diğer bireylerini doyurmak için geri götürülmesi olanaksızdır. Geçen süre içinde bu etler bozulur, yenemez hale gelir. Bu nedenle, yukarıda vurgulandığı gibi yalnız avcılarının değil, bütün bireylerin av yerine yakın bir yerde bulunmaları, kamplarını av alanının civarına bir yere, kısa bir süre içinde gidip-gelinebilecek bir mesafede kurmuş olmaları zorunludur.

Örneğin, günümüzde Alaska'da yaşamakta olan Nunamiut adlı henüz endüstrileşmemiş Eskimo topluluğunun genel yaşam bölgelerinin 25.000 km²'ye yayıldığı, ancak avlandıkları çekirdek merkezin ise 5.400 km² olduğu bilinmektedir (Binford, 1983: 110). Binlerce km²'lik böylesine geniş alanların

her bölümünün (genel yaşam bölgesinin) aynı anda devamlı olarak kullanılmadığı, avcı gurupları ve ailelerinin belirli bir alanda (çekirdek merkezde), durumuna göre 6-7 yıl gibi belli bir süre boyunca yaşamlarını sürdürdükleri, o bölgede avlanan hayvan tür ve/veya sayısında bir düşüş olup, avlanma olasılığının zorlaştığı, sonuçta da içinde yaşadıkları ekosistem şu veya bu nedenle kendilerine yetmemeye başladığında, söz konusu toplumun bütün bireylerinin hep birlikte buldukları yerleri terk ederek başka bölgelere göçtükleri anlaşılmaktadır.

Unutulmaması gereken önemli bir husus da, gerçekleştirilen her avın mutlaka başarıyla sonuçlanmasının şart olmadığı ve avcılarının pek çok av denemesinden elleri boş dönmüş olma olasılığının da daima bulunduğu; kısacası avcılık her zaman olumlu sonuçlar vereceği garanti edilebilen bir yöntem değildir. Ayrıca, başarıyla gerçekleştirilen avların arasında geçen sürelerde dahi bireylerin açlık çekmiş olmaları olasıdır. Ancak bütün bu olumsuz yönlerine rağmen sonuçta avcılığın insanın biyokültürel evrim süreci boyunca önemli ve sonuçta da başarılı bir işlem olduğu yadsınamaz.

Özetle, > 6 milyon yıllık besin üretim öncesi yaşamı boyunca insanın (farklı zaman, ekosistem ve tekno-kültürlere bağlı olarak değişen oran ve koşullarda olmak üzere) “yağmacılık”-“toplayıcılık”-“avcılık” yöntemlerini (genelde) birleştirmek suretiyle uyguladığı ve sonuçta da türünün devamlılığını başarıyla sağlamış olduğu görülür. Unutulmaması gerekli olan bir husus da, günümüz endüstrileşmemiş toplumların çoğunda olduğu gibi insanların bütün bir yıl boyunca yalnızca avcılık veya sadece toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürmediği, aksine bu yöntemleri mevsimine göre dönüşümlü olarak uygulamış olduğudur. Yılın belirli dönemlerinde (örneğin kışları) bitkiler kuruyup geçici olarak yok olduklarında avcılık ağırlık kazanmış, bahar aylarında bitkiler tekrar

yeşererek, yaprak ve meyve verdiklerinde toplayıcılık ön plâna geçmiştir.

Bir genellemeye gidilecek olursa, söz konusu dönemde yaşamış olan tarihöncesi toplumların, ister avcılık veya ister toplayıcılık olsun (hangi yöntemi uygularlarsa uygulansınlar) sağladıkları yenebilir türdeki her tür besini uzun süre boyunca saklayabilme olanakları düşük olduğu için, ellerinde bulunan malzemeyi kısa bir süre içinde ve bozulmadan tüketmiş olmaları gerektiği söylenebilir. Birkaç gün içinde tüketilebilecek miktarı aşan gereksiz fazla besin, o topluma yarar sağlamaz; diğer etoburlar hatta böcekler tarafından yenebilir veya tahrib edilir, sonuçta da bozulup gider. Kısacası, kısa bir süre içinde kullanılacak yeteri miktardaki besinden fazlasına sahip olmak güç ve emek israfından başka bir anlam taşımaz. Ancak, bazı yörelerde belli bir dönemden (olasılıkla Üst Pleistosen'den itibaren) avlanan hayvanların etlerinin bir bölümünün kıtlık zamanında tüketilmek üzere kurutulmuş ve/veya tütsülenerek kullanım sürelerinin uzatılmış olması da olasıdır. Soğuk bölgelerde yaşamış olan toplumların av etlerinin en azından bir kısmını bozulmadan saklayabilmek için (günümüz Eskimoları'nın/Inuit'lerin yaptığı gibi) buza gömmek suretiyle dondurarak saklamış olmaları da olasıdır. Bitki türü besinlere gelince, bunların çürüyerek bozulmasına veya fareler ile tahıl böcekleri tarafından yenilmelerine ve hatta küf mantarının olumsuz etkilerine engel olabilmek için bazılarının kavrularak saklanmış olmaları da akla yakın gelmektedir.

Yukarıda, fazla besin birikimi konusunda söylediklerimizi söz konusu toplumların her tür mal varlığı için genellemek olasıdır. Zorunlu olarak yaşamak durumunda oldukları göçebe türü hayat tarzından ötürü Plio-Pleistosen toplumlarının gündelik yaşamlarını fazla bir mal varlığına sahip olmadan,

yalnızca en gerekli olan malzeme ile sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Sürekli hareket halinde olan, yani kısa sürelerle göçüp-konarak yaşamlarını sürdüren göçebe bir toplum için fazla mal varlığı yarar değil, aksine zarar getirir (Orme, 1981: 53). Bunun esas nedeni elde bulunan malzemenin (dönem koşullarında) bir yerden diğerine taşınmasının kolay bir iş olmamasıdır. Tekerlek bilinmemektedir. Henüz evcilleştirilen yük hayvanı olmadığı için taşınma aşamasında yararlanılabilecek tek olasılık insan gücüdür. Bu nedenle de sahip oldukları tüm nesnelere de yalnızca 'olmazsa olmazlardan', kullanımları en zorunlu olanlardan, oluşur. Kısacası söz konusu toplumların mal varlıklarının en alt düzeyde (minimalist) olduğu rahatlıkla söylenebilir. Üstelik oluşturulan çoğu araç-gerecin dahî sadece tek bir amaca yönelik olmadığı, kısacası aletlerin çoğunun birkaç farklı iş için kullanılmış olduğu görülür; şaka yollu olarak bazı araştırmacılar, İsviçre Ordu Bıçağı'nın düşünsel kökeninin bu dönemlere gittiği görüşünü savunur. Özetle göçebe bir yaşam biçimi mal birikimine engel olan bir yaşam tarzıdır ve bu nedenle de bireyler arasında zengin ile fakir ayırımının (mal-mülk farklılaşmasının) en alt düzeyde olmuş olması gerekir. Bunun sonucunda da bu tür toplumların genelde "eşitlikçi" bir yapı göstermeleri doğaldır; o dönem için geçerli koşullar altında söz konusu bu tür toplumların ekonomilerini büyük ölçüde "eşitlikçi" ve "paylaşımçı" olarak sınıflandırmak yanlış olmaz.

"Eşitlikçi" sözcüğü ile aralarında belirgin bir mal varlığı, mevki, sosyal rutbe (statü) ve/veya sınıf farkı olmayan (başka bir deyişle sosyal tabakalaşmanın yer almadığı), "paylaşımçı" denildiği zaman ise sahip oldukları maddi olanakları aralarında bölüşmeyi (ortak olarak kullanmayı) ilke edinmiş olan toplumlar kastedilir. İçinde bulunulan genel yaşam koşullarının zorunlu bir sonucu olması gereken "paylaşımçılık", kişiler

arasındaki doğal bencil eğilimin zamanla toplumsal bölüşüme dönüşmesi sonunda olduğu söylenebilir.

Büyük olasılıkla paylaşımcılık konusunda karşılaşılan önemli bir öge de Plio-Pleistosen toplumları ile yörede bulunan besin kaynakları arasındaki mevcut ilişkidir. Dönem insanının, başka şeylerde olduğu gibi, elindeki (az veya çok olsun) toplam besini de bölüşmüş olması gerekir. Av sırasında, avcının (veya birkaç bireyden oluşmuş olan avcı gurubunun) her defasında şanslı olması beklenemez. Avcıların çıkılan avdan bazı günler elleri boş olarak dönmeleri doğaldır. Bu koşullarda eli boş dönen avcılar ve onların yakın aile bireylerinin aç kalmaları söz konusudur. Böyle durumlarda *'bugün bana, yarın sana'* ilkesinin uygulandığı ve o aşamada ellerinde yenebilir cins malzeme bulunanların bunları olmayanlarla bölüşmüş olması gerekir. Aksi halde, kısa bir süre sonra tersi olduğunda, bu sefer de onlar aç kalacaktır. Anlaşılan, böylesine bir paylaşım ilkesinin devamlı uygulandığı bir davranış, söz konusu toplumları ayakta tutmakta ve sürekliliğini sağlamaktadır.

Bu bağlamda besin ile birlikte ele alınması gerekli önemli bir şey de sudur. Doğal yapısına bağlı olarak vurgulanması gereken önemli husus, insanın yaşamını sürdürebilmek için her gün belirli bir miktar ($\pm 1.5 - 2.5$ litre kadar) su tüketmek zorunda olduğudur.

Terlemenin yaygın olduğu sıcak ve rutubetli yörelerde bu miktar daha da fazlaşır. Bu nedenle bütün tarihöncesi toplumların gündelik yaşamlarını sürdürdükleri alanların mutlaka yararlanılabilir türden su kaynaklarına oldukça kolaylıkla ulaşılacak bir uzaklıkta olmuş olması zorunludur. "Ulaşılacak su kaynağı" denildiğinde de yalnızca pınar, akarsu, göl/gölet veya su birikintisi gibi doğrudan doğruya içmek için yararlanılabilecek nitelikteki su kaynakları değil,

içlerinde bol miktarda sıvı bulunduran doğal meyve ve/veya sebze gibi bitkilerin sağlanabildiği yörelerin de kastedildiği unutulmamalıdır. Bu aşamada tarihöncesi insanının (günümüzde yaşamakta olan bazı endüstrileşmemiş toplumlarda da olduğu gibi) az miktarda da olsa su biriktirebildiği, yani devekuşu yumurtası, su kabağı ile avladıkları hayvanların işkembe ve/veya idrar torbaları gibi likit konabilecek türdeki bazı nesnelere (çeşitli doğal 'mahfazalardan') yararlanmak suretiyle belli bir miktar suyu ana kaynaktan yaşam alanlarına getirerek, orada kullanmış olmaları akla yakın gelmektedir. Olasılıkla Pleistosen'in sonlarına doğru (A.B.D.'nin B. Sahilinde, California yöresinde yaşayan bazı çağdaş Kızılderili kabilelerinde olduğu gibi) çeşitli tarihöncesi toplumlarının saz ve kamışları gayet sık bir şekilde örerek su sızdırmayan türden (mahfazalar) kaplar oluşturmuş, bunların içinde su biriktirmiş ve hatta içlerine ateşte ısıttıkları kızgın taş parçalarını atmak suretiyle suyu kaynatmak suretiyle haşlama cinsi yemekler pişirmiş olmaları da göz önünde bulundurulması gereken bir olasılıktır (Barnouw, 1975: 89).

Sosyal Yaşam

Yukarıda değinilen yöntemleri uygulayarak karınlarını doyurmuş ve yaşamlarının devamını sağlamış olan olan Plio-Pleistosen insanının genel anlamdaki sosyal yaşamları konusunda neler söylenebilir, hangi genellemelere gidip, ne tür olasılıklar önerilebilir? Daha önce de değinildiği gibi, bu konuda da vurgulanması gereken ilk husus, konumuzu oluşturan bütün zaman ve mekân eksenleri boyutunda şaşmaz nitelikte kesin genellemelere gidilemeyeceği, başka bir deyişle ... *'her yerde, her zaman, her derde deva'* ... türden genel reçetelerin önerilemeyeceğidir. Sorun, sosyal bir sorundur ve bunun temel nedenlerinden biri daha önce de değinilen insanın

zaman ve mekan yönünden kendi içindeki evrensel değişkenliği, bir diğeri ise gene insanın toplumsal bir canlı olarak tek başına değil, aksine farklı sayıdaki bireyin bir araya gelmesiyle oluşan topluluklar halinde yaşamış olmasıdır. Bu bağlamda vurgulanması gereken önemli bir husus, insanın her yerde ve her zaman eşit sayıdaki topluluklardan meydana gelen guruplar halinde yaşamını sürdürmemiş olmasıdır. Kişilerin yaşamında, içlerinde parçaları olarak yaşadıkları topluluklardaki birey sayısı, yani söz konusu topluluğun küçük veya büyük oluşu, onların yaşamında önemli bir rol oynar. Ancak, yukarıda değinilen ve benzeri engellere rağmen önerilebilecek çeşitli olasılıkların her zaman bulunduğu da tabii unutulmamalıdır.

Söz konusu Plio-Pleistosen toplumlarının sosyal anlamdaki en küçük birimini aile^(*) oluşturmaktaydı ve bu aileler genelde yaşamlarını belli alanlarda ve kendi başlarına sürdürmekteydiler. Sosyal içerikli olarak günümüzde “aile” denildiği zaman birbirine genetik anlamda (kan bağıyla) bağlı, ana-baba ve onların çocuklarının oluşturduğu bir topluluk kastedilir; ailenin birey sayısı ortalama beş olarak kabul edilir. Ancak esnek bir yaşam düzenini uygulamış olmaları gereken bu Plio-Pleistosen ailelerinin birkaçının bazı özel durumlarda bir araya gelerek (aynı amaca yönelik olarak, dayanışma içinde ve birlikte hareket etmek suretiyle) mamut, mastodon ve gergedan gibi tek başına değil de sürüler halinde yaşayan iri Memeli’leri avlayabilmek için birlik(ler) oluşturdukları bilinir. Bu gibi durumlarda, örneğin hayvanların mevsimlik göç zamanına rastlayan kısa dönemler süresince de olsa, aynı yörede yaşayan toplam aile ve buna doğrudan bağlı olarak da birey sayısında belirgin bir artışın olmuş olması söz konusudur. Hayvanların mevsimlik göçleri ve buna bağlı olan av dönemi sona erdiğinde, esas itibariyle önceden öngörülen (avlanmak gibi) ortak amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya gelmiş

olan bu farklı aileler oluşturan bireylerinin tekrar dağılımları, ulaşılabilecek besinin zaten sınırlı olduğu bir ekosistem içinde yaşamakta olan her ailenin sonuçta gene kendi başının çaresine bakmış olması akla yakın gelmektedir.

Ailelerin birlikte ve toplu olarak yaşadıkları dönemlerde her ailenin tek başına hayvan postu, çalı-çırpı, saz, kamış ve benzeri doğal malzemeyi kullanarak oluşturduğu kendilerine ait çadırlarda ve/veya derme çatma barınaklarda, daha geç aşamalarda ise (özellikle Neandertal ve sonraki *H. sapiens* örneklerinde olduğu gibi) kaya sığınağı ve mağara veya bunların dışında birkaçının bir araya gelmesi suretiyle ortaklaşa geliştirdikleri ve antropoloji dilinde uzun ev^(*) olarak bilinen konutlarda yaşamış oldukları bilinir. Özellikle Üst Pleistosen'de, Mamut ve Ren Geyiği gibi Memeli'leri avlayarak yaşamlarını sürdüren bazı *H. sapiens* türü toplumların oluşturduğu uzun evlerin içinde boyları $\pm 35m$, enleri ise $\pm 15m$ 'ye ulaşanlar saptanmıştır. Örneğin Kostienki'de (Rusya/Ukranya - Don Vadisi) saptanan böyle bir uzun evin ortasında, uzunlamasına yan yana dizilmiş olan 10 adet ocak kalıntısı, ocakların etrafında da avlanıp, tüketilmiş olan hayvanların kemikleri ele geçmiştir. Bundan çıkartılabilecek olası sonuç, her birinin kendine ait ocağı olan 10 farklı ailenin bir araya gelerek söz konusu uzun evi ortaklaşa kullandıkları, belli bir süre boyunca burada topluca yiyip-içtikleri-uydukları, kısacası ellerindeki ekonomik değerleri bölüşmek suretiyle yaşamlarını hep birlikte sürdürmüş olduklarıdır (Flannery – Marcus, 2012: 12).

Toplu bir yaşam sürdüren Plio-Pleistosen insanının zaman içinde sayısı arttıkça en küçük sosyal birim olan aile kavramının da giderek genişlediği görülür. Aradan belli bir süre geçtikten sonra da ailelerin bir araya gelerek antropolojik anlamda önce soy^(*) ve daha sonra da klan^(*) sözcükleriyle tanımlanan daha fazla sayıdaki bireyden oluşan toplulukları meydana

getirdikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu bu tür topluluk ilişkilerinin ardında yalnızca insana özgü olan akrabalık^(*) kavramı yatar. Ancak bu aşamada vurgulanması gerekli olan bir husus da akrabalık olgusunun zaman içinde (tıpkı günümüzde yaşamakta olan endüstrileşmemiş toplumların çoğunda olduğu gibi) Plio-Pleistosen toplumlarında da esas genetik anlamının (kan bağının) çok ötesine yayılarak, sanal boyutlara ulaşan sosyal bir içerik kazanmış olmasıdır.

Biyokültürel oluşum sürecinin başlangıç aşamalarından itibaren tek başına değil, azdan çoğa doğru farklı sayıdaki kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan topluluklar halinde çoğulcu bir yaşam biçimini sürdürmüş olan insanın oluşturduğu guruplardaki birey sayısının zaman içinde hep aynı kalmadığı anlaşılmaktadır. Bundan çıkan sonuç da birey sayısında izlenen değişimin zaman boyunca küçükten büyüğe doğru bir başkalaşım gösterdiğiidir. Bu da insanın gerçekleştirmekte olduğu sosyal değişimlere bağlı olarak küçük toplumsal birim olan ailenin, yukarıda da değinildiği gibi, zamanla soylara ve daha sonra da klanlara doğru toplumsal nitelikli bir gelişimsel değişime uğradığına işaret eder. Plio-Pleistosen'in farklı aşamalarında fosil insanının oluşturduğu bu sosyal birimlerdeki birey sayısını tabii kesin olarak saptama olanağı yoktur. Ancak bu birimlerdeki olası kişi sayısının (olasılıkla en çok) *Australopithecus*'larda yaklaşık 60, *Homo habilis*'de yaklaşık 80, *Homo erectus*'da yaklaşık 100, *Neandertal*'lerde yaklaşık 140 ve *Homo sapiens*'in başlangıç aşamalarında ise 150 dolayında olmuş olduğu sanılmaktadır (Barnard, 2011: 54-55). *H. sapiens*'in gelişkin aşamalarına ulaştıkça bu sayının giderek fazlalaşmış olması da doğaldır.

Farklı fosil insan türlerinin bu olası birey sayısının (en azından başlangıç aşamalarında) oldukça sınırlı olmasının en önemli nedeni, toplumların hem teknolojilerinin ve hem de

içinde yaşadıkları ekosistemde egemen olan koşulların besin sağlanabilmesi açısından daha fazla kişiyi doyurmaya yetmeyeceğidir. Ancak söz konusu tarihöncesi toplumlarının zaman içinde gelişen teknolojileri nedeniyle doğal çevrelerinden daha başarılı bir şekilde yararlanmaya başlamalarından ötürü genel yaşam düzeylerinde bir gelişim izlenir. Bu gelişime bağlı olarak aile kavramının ötesine geçip birey sayısı zaman içinde çoğalan fosil insan topluluklarının yeni yeni sosyal guruplar oluşturdukları da anlaşılmaktadır. Daha önce de vurgulandığı gibi yaşam biçimleri ve ekonomileri genel anlamda “eşitlikçi” ve “paylaşımçı” olarak sınıflandırılabilir bu tarihöncesi toplumların kendi içlerindeki genel sosyal düzenleri konusunda neler söylenebilir?

Akla gelen ilk soru (insanın ‘dimorfik’, yani iki farklı cins olmasına bağlı olarak) kadın ile erkek arasındaki zorunlu cinsiyet ayrımı dışında, söz konusu gurupları oluşturan bütün bireylerin o toplum içinde her yönüyle eşit olup-olmadıklarıdır? Yanıt, insan evrensel doğası göz önünde bulundurularak verilmeye çalışıldığında, Plio-Pleistosen toplumlarında ister kadın-ister erkek olsun, toplumu oluşturan bütün bireylerin kendi içlerinde (daha önce değinilen ekonomik düzenleri hariç) her zaman ve “bütünüyle” eşit olmadıkları sonucuna varılması akla yakın gelmektedir. Bu, özellikle sosyolojik yönden geçerlidir. Toplumların içindeki bazı bireyler zaman zaman isabetli öngörülerini, avcılıktaki yetenekleri, savaşta başarıları, başkalarını ikna yetileri, şamanlarda^(*) olduğu gibi transa^(*) geçebilme ve ata ruhlarıyla ilişkileri sağlama gibi farklı nitelikteki kişisel yetenek veya özellikleriyle diğer bireylerin arasından sıvırılıp, ön plâna çıkabilir. Sahip oldukları bu özelliklerin onlara toplum içinde belirli bir ayrıcalık sağlama da doğaldır. Ancak önemle vurgulanması gereken bir husus da yukarıda değinilen ayrıcalıkların (özelliklerin) söz konusu kişi

veya kişilere toplumun diğer bireyleri üzerinde kurumsallaşmış bir yaptırım yetisi sağlamadığıdır (Özbudun – Uysal, 2012: 124). Başka bir deyişle bu özellikleri onları toplum içinde her konuda daima sözü geçen ve dediği - dedik, üst düzey yöneticiler durumuna getirmez; başka bir deyişle onlar bazı konularda olasılıkla ‘önerilerde’ bulunabilir, ancak ‘emir’ veremezler (Orme, 1981: 134). Üstelik, günümüz etnoloji çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla söz konusu kişilerin bu sınırlı ayrıcalıkları devamlı değil, aksine sürelidir. Kalıtımsal olmadığı için babadan oğula geçmez, üstelik ömür boyu dahî devam etmez; zaman içinde kişi şu veya bu nedenle söz konusu yeteneklerini kaybettiği veya o konuları daha başarılı bir şekilde gerçekleştiren başka biri ortaya çıktığında yerini doğrudan ona bırakır. Tarihöncesi dönemde de bunun böyle olmuş olması akla yakın gelir. Bu konuda tekrar ve önemle vurgulanması gerekli husus, bazı kişilerin sahip oldukları yukarıda değinilen türden geçici ayrıcalıkların, söz konusu toplumların ekonomik anlamda “eşitlikçi” oldukları gerçeği ile hiç bir şekilde ters düşmediğidir.

Toplumsal yaşam ile bağıntılı olması nedeniyle bu aşamada değinilmesi gerekli sorunlardan biri de göçebe bir yaşam süren, soy ve daha sonra da klan gibi oldukça kalabalık guruplar halinde yaşayan ve herkesin bir diğerini her yerde ve her zaman mutlaka tanınmasının şart olmadığı topluluklara mensup kişiler, farklı ve yabancı yerlerde karşılaştıklarında birbirlerini nasıl ayırdedebildikleri, kimin dost ve kimin düşman olduğunu nasıl saptayabildikleridir. Günümüz endüstrileşmemiş toplumlarında bu sorun giydikleri farklı giysiler, şayet giysileri yoksa vücutlarına sürdükleri farklı renkteki boya ve yaptıkları desenler, döğmeler (*tattoo*) veya saçlarına taktıkları hayvan tüyleriyle çözümlenir (Jablonski, 2013: 29). Bazı toplumların kendi guruplarını belirlemek amacıyla dudaklarını deldirdikleri, burunlarına halka geçirdikleri veya özel küpeler

taktıkları da bilinmektedir. Belli bir aşamadan itibaren fosil öncülerimizin de kendilerini tanıtmak için bunları veya benzer bazı başka yöntemleri uygulamış olmaları olasıdır.

Lisan

Konumuzla ilgili olarak değinilmesi gereken bir başka özellik de konuşma olgusu (dil/lisan) ile toplulukların mevcut birey sayısı arasında bir ilişkinin olup-olmadığıdır. Konuşmanın amacı gündelik yaşamı daha kolay ve başarılı bir şekilde sürdürebilmek, zaman içinde edinilen bireysel ve toplumsal deneyim, bilgi, düşünce ve yargıları gelecek kuşaklara aktarabilmek olarak özetlenebilir. Bu da, zaman süreci içinde basitten karmaşığa doğru gelişen kültürel bir silsileyi (sıradüzenini) oluşturur. Birkaç ailenin bir araya gelmesi suretiyle oluşan ve az sayıda bireyden meydana gelen topluluklarda insanların kendi aralarındaki zorunlu anlaşmayı birbirlerini gözlemlemek, izlemek, taklit etmek ve çeşitli işaretler yapmak suretiyle belli bir oranda gerçekleşebilmesi olasıdır. Unutulmaması gereken husus, bu yöntemin yalnızca güncel sorunların oldukça tek düze (basit) olduğu ve belli (sınırlı) bir sayıdaki bireyin birbirlerini doğrudan görüp, izleyebildiği durumlarda başarılı olabileceğidir. Ancak kişi sayısı çoğaldıkça, olasılıkla soy düzeyinin sonlarına ulaşıldığında, toplumsal anlamda giderek karmaşıklaşan gündelik yaşamdaki çeşitli öğelerin diğer bireylere aktarılmasında böyle bir yöntemin yetersiz kalacağı kesindir. Bu durumda da sorunun çözümünü bazı belirli sesler çıkartmak, zamanla bu seslere farklı anlamlar yüklemek, mevcut seslerin arasında belirli bağlar kurmak, kısacası bir lisan oluşturmakta (konuşmakta) aramak gerekir.

Konuşma yetisinin önemli bir yararı, aralarında çeşitli engellerin olduğu ve insanların birbirlerini doğrudan göremediği durumlarda karşılıklı seslenerek anlaşmalarına

olanak sağlamasıdır. Plio-Pleistosen dönemdeki yaşam boyunca (örneğin av aşamasında veya toplumlar arasındaki olası mücadelelerde) kişiyi doğrudan görebilmenin ötesinde, bir başkasının dediğini uzaktan duyarak anlamak ve ona göre hareket etmenin kişiye önemli bir yarar sağlamış olduğu tartışılmaz.

Vurgulanması gereken önemli bir husus da konuşabilmenin farklı iki yönü olan karmaşık bir olgu olduğudur. Konuşma yetisinin gerçekleşebilmesi için biyoevrimsel anlamda olmak üzere insanda zihinsel ve bedensel nitelikteki bazı oluşumların mutlaka daha önceden yer almış olması gerekir. Etki-tepki türünden olması gereken bu niteliklerden zihinsel olanı beyinde karşılaşılan *Broca* kıvrımı, bedensel olanları ise konuşmaya olanak sağlayacak türden sesleri çıkartmaya uygun bir yapıya sahip gırtlak (*larynx*), yutak (*pharynx*) ve dil (*lingua*) olarak özetlenebilir (Arsebük, 2012: 13). Boyun kısmında bulunan ve dilin ağız içinde hareket edebilmesini sağlayan dil kemiği (*hyoid*) de konuşmada önemli bir görev görür. Bir yandan türümüzün nöro-fizyolojik evrimsel oluşumu, diğer yandan ise sosyal yaşamının etki-tepki ilişkileri içinde gelişen bu durum gerçek anlamdaki ‘konuşma yetimizin’ oluşmasını etkilemiş olması gerekir. Öncelikle insanın zaman içindeki bedensel özelliklerinin oluşumsal gelişimi ve bunu izleyen toplumlardaki birey sayısı, sosyal yaşam biçimi, yaşamda karşılaşılan sorunların nicelik ve niteliği gibi çeşitli öğelerle doğrudan bağlantılı olan konuşma yetisi zamana yayılan ve basitten karmaşığa doğru gelişen evrimsel bir sıradüzenini izlemiş olması gerekir.

Konuşma yetisinin *Homo erectus* aşamasında ilkel düzeyde başlamış olduğu (“ilksel dil”/*rudimentary language*), *Neandertal* evresinde oldukça geliştiği (“ön dil”/*proto language*), *Homo sapiens* aşamasına gelince de doruğuna ulaşmış

olduğu (“gerçek dil”/true language) söylenebilir (Arsebük, 2012: 15). Ancak bu aşamada, bundan birkaç yıl önce İsrail’de bulunmuş olan *Neandertal*’lere ait bir dil kemiğinin (*hyoid*) yapısı ile ilgili olarak kısa bir süre önce tekrar gerçekleştirilen ayrıntılı bilgisayar çalışmalarının, bu fosil insan türünün de konuşma yetisinin genelde sanılandan daha gelişkin olduğu, hatta üst düzey olmuş olabileceğine işaret ettiğine değinmek yararlı olabilir (<http://www.bbc.uk>.-Hogenboom, 2013). Üstelik bu durumda, konuşma yetisinin başlangıç aşamasının genelde öngörülenden daha eski dönemlere gittiği de varsayılabilir.

Başlangıç aşamalarında, lisanın (dilini) özellikle o dönem toplumunun yaşamında çok önemli bir yer tutan çeşitli araç-gerecin nasıl yapılması gerektiğinin diğer bireylere aktarımı ve gündelik temel gereklerin başkalarına anlatımı gibi somut ve yalın konuları içermiş olması gerekir. Ancak zaman içinde ilk önce insanın bedensel evrimine ve daha sonra da yalnızca bu canlı türüne (insana) özgü olan düşüncenin gelişimine (Arsebük, 2012: 9-21) koşturarak karmaşıklaşan lisanın çeşitli simge, din, sanat ve hatta müzik gibi tinsel ve soyut nitelikteki kavramların oluşmasında da etkin bir görev görmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Lisanın oluşmasından sonra toplumsal yönden daha da önem kazanmaya başlamış olması gereken ‘geniş aile’ üyelerinden (yaşca en büyük kuşağın temsilcileri olan) büyük anne ve büyük babaların, fosil öncüllerimizin gündelik sosyal yaşamlarında önemli yeni görevler üstlenmiş olmaları akla yakın gelmektedir. Caspari’nin (2013: 38-43) haklı olarak vurguladığı gibi, ailenin bir parçası olarak yaşamaya devam eden bu yaşlı kişiler (büyük anne ve büyük babalar) deneyimlerine değer verilen kişilerdir. Pleistosen’de yaşamış olan büyük anne ve büyük babalarını, günümüz toplumlarında karşılaşılan

eşdeğerleriyle aynı yaş gurubundalmış gibi algılamamak gerekir. Biyolojik olarak bir genç kız 14-15 yaşında anne olabileceği için kendisi 28-30 yaşına geldiğinde onun kızı da 14-15 yaşına geleceği gerekçesiyle çocuk doğurabilmekte ve artık 28-30 yaşına ulaşmış olan anne, bu sefer kendisi büyük anne durumuna gelmektedir. Aynı durum erkekler (yani babalar ve büyük babalar) için de geçerlidir.

Genel olarak insan her defasında (batında) tek çocuk doğurur; ikiz veya daha fazlası enderdir. Dönem insanının günümüzdekine kıyasla daha kısa olduğu bilinen ortalama yaşam süresi boyunca, üstelik bebek ölümleri de fazla olduğu için, devamlı çocuk yaptığı ve böylece neslin devamını sağlamış olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca büyük anne ve dedeler üyesi oldukları toplumlarda büyük bir olasılıkla çeşitli işlevsel görevler de görmekte, örneğin torunlarına göz-kulak olmakta, çeşitli işlerin ucundan tutmakta ve böylece genç kuşakların gündelik yaşamlarındaki “toplayıcılık-avcılık” türü zorunlu nitelikteki asıl ekonomik görevlerine daha fazla zaman ayırmalarına yardımcı oldukları söylenebilir. Bunlara ilave olarak yaşlı bireylerin deneyimlerini kendilerinden sonraki kuşaklara anlatmış (konuşarak aktarmış) olmaları da akla yakın gelmektedir. Farklı toplumlarda karşılaşılan çeşitli söylencelerin^(*) kökeninde de işte söz konusu bu büyüklerin (çoğu zaman belirli bir ölçüde hayal gücüyle de desteklendiği anlaşılan) bazı kişisel deneyimlerinin yattığını varsaymak kanımca olasıdır. Bu konudaki kişisel yargım, günümüz “ilkel” toplumlarında izlenen bu tür sosyal özelliklerin, belli aşamalardan itibaren çeşitli fosil öncülerimizce de uygulanmış olabileceği olasılığını göz ardı etmemek gerektiğidir.

Dolaylı olarak da olsa, konuyu kadın ve erkeğin oluşturduğu sosyal yaşamdan söz ederken vurgulanması gerekli bir husus da özellikle Üst Pleistosen dönemin sonlarına doğru (kültürel

anlamda Üst Paleolitik Çağ) rastlanılmaya başlanan, kemik, fildişi veya bazı taş cinslerinin işlenmesi suretiyle şekillendirilmiş, bazen de mağara duvarlarına çizilmiş veya oyulmuş olan erkek (*phallus*) ve kadınların (*vulva*) cinsel organlarını temsil eden bulgulara rastlanıldığıdır. Bu simgesel bulguların, arkeolojide 'Venüs' olarak adlandırılan ve (kalça ve göğüs gibi bazı dişisel organları abartılarak) taş, kemik veya fildişi gibi malzemenin oyularak biçimlendirilmesi sonucu oluşturulan küçük boydaki kadın heykelcikleriyle eş zamanlı olarak bulunmaları dikkati çeker. İlginç olan her iki farklı buluntu türünün (*vulva* sembolleri ve Venüs'lerin) de aynı anlamı simgelemesi, doğurma özelliği olan ve böylece kuşakların devamını sağlayan kadınları betimlemesidir.

Gündelik yaşamda hayvanlarda doğal olarak izlenen dişi ile erkek örneklerin arasındaki cinsel ilişki içgüdüsel bir olaydır. İnsanın evrimsel gelişiminin başlangıç aşamalarında bizler için de durumun böyle olmuş olması gerekir. Ancak belli bir zaman diliminden itibaren (Üst Pleistosen'in sonlarına doğru), insan konu edildiğinde kadın ile erkek arasındaki farklı cinsel özellikleri somut olarak betimleyen *phallus* ile *vulva* sembolleri, üstelik bunlara ilave olarak kadınlara ait bazı betimlerde (yukarıda değinilen Venüs'lerde olduğu gibi) göğüs ve kalça gibi organlarının belirgin bir şekilde ön plâna çıkartılması, bunların hem cinsel yönden önemlerinin anlaşıldığı ve hem de bu gibi örneklere özel bir vurgunun yapıldığının kanıtıdır.

Bu ne anlama gelir? Özetle, bu da toplumun devamı, soyun kurumaması ve sosyal anlamda kuşakların sürekliliğinin sağlanabilmesi için kadınların çocuk doğurmasının zorunlu olduğunu, ancak bunun (yani çocuk doğurmanın) kadınların tek başlarına gerçekleştirebilecekleri bir olay olmadığını, bu işte erkeğe de önemli görev düştüğünü, erkeğin genlerini kadına aktarmasının şart olduğunu dönem toplumlarının

açıkca algılamış ve kabul etmiş olduğu anlamına gelir. Bu algının (arkeolojik anlamda) somut belgelerine ilk defa yukarıda değinildiği gibi zamansal olarak Üst Pleistosen'in sonlarında (kültürel anlamda ise Üst Paleolitik Çağ'da) rastlanılmış olması daha önce bu gerçeğin farkedilmediği veya algılanmamış olduğu anlamına da tabii gelmez. Bu aşamada tartışmasız olarak söylenebilecek tek şey, konuyla ilgili somut kanıtlara insan evriminin *Homo sapiens* aşamasından itibaren rastlanmaya başlandığıdır. Elimizde kanıt olmamasına rağmen, fosil öncüllerimizin kadın ile erkek arasındaki mevcut farkın anlamını *H. sapiens* aşamasından çok daha önce sezinlemiş olmaları gerektiğine inanıyorum.

Bu aşamada değinilmesi gereken bir husus da evrensel olarak aynı aileden gelen ve birbirleriyle çok yakın akrabalık bağları olan kişiler arasında cinsel ilişkinin uygun görülmediği, hatta yasaklanmış olmasıdır. Bu bağlamda kardeşler, ana-oğul ve baba-kız arasındaki cinsel ilişki yasaktır ve tabu (ensest/fücur) olarak kabul edilir. Günümüzde yaşamakta olan henüz endüstrileşmemiş toplumlara bakıldığında, kadın-erkek arasındaki cinsel ilişkide uygulanan ve kabul edilen yöntem, aynı ailenin yakın bireyleri dışında olanlarla gerçekleştirilen ve "dış evlilik" olarak tanımlanan beraberliklerdir. Bunun nedeninin de çok yakın aile bireyleri arasında gerçekleştirilecek cinsel ilişki sonunda doğan çocuklarda izlenebilen bazı genetik olumsuzlukların çok eski dönemlerden itibaren insanların dikkatini çekmiş olması olabilir. Ayrıca, bu konu ile ilgili olarak ileri sürülen bir sav da, birlikte büyüyen karşı cinsten çocukların (kardeşlerin) belli bir yaşa geldiklerinde birbirlerini cinsel olarak çekici bulmadıklarıdır.

Ancak çok özel koşullarda ve yalnızca sınırlı sayıdaki toplumlara mensup bazı aileler arasında (örneğin eski Hawaii krallığı ile eski Peru'nun birkaç asil ailesinde olduğu gibi)

mecut soyun özgünlüğünün bozulmadan devam edebilmesi amacıyla kardeşler arasında cinsel ilişkinin uygulanmış olduğu durumlar da vardır. Buna rağmen, böylesine birlikteliklerin yalnızca söz konusu sayıca sınırlı özel durumlar için geçerli olduğunun ve konu edilen toplumların genelinde uygulanan yaygın bir yöntem olmadığını da altının önemle çizilmesi gerekir.

İnanç Dünyası

Günümüzde yaşamakta olan bütün uygar ve endüstrileşmemiş toplumlarda olduğu gibi tarihöncesi toplumlarının da kendilerine özgü bir inanç dünyalarının olmuş olması gerekir. Murdock'un (1945) yaklaşık 70 yıl önce kaleme alınmış olmasına rağmen eskimemiş, önemini hâlâ büyük ölçüde korumakta olan bir çalışmasında vurguladığı gibi, hangi teknokültürel düzeyde olursa olsun, bütün toplumların ortak yönlerinden biri şu veya bu şekilde hepsinde tinsel nitelikli "inanç dünyası"nın bulunmasıdır. Kişilerin tek başına inanç dünyaları olmayabilir; başka bir deyişle dünyada yaşayan bütün insanların (yani tek tek bireylerin) mutlaka dindar olması gerekmez. Bazı kişiler agnostik^(*) veya ateist^(*) olabilir, ancak toplumların mutlaka bir inanç dünyası vardır. Kuşkusuz, bu inanç dünyasının içeriği toplumdan topluma değişir. Ancak Murdock'a (1945: 124) göre bütün çağdaş ve önceki toplumlarda bazı kişi, nesne ve/veya olguların ilahlaştırılması, ölümden sonra bir başka yaşamın (öbür dünyanın) olması ve şu veya bu şekilde bir büyü^(*) kavramının bulunması ilkel veya tek tanrılı bütün dinlerin ortak paydasını oluşturur. Bu, sırasıyla, en azından "tanrı", "öbür dünya" ve "tinsel güç"e ait yargıların bütün toplumlarca ortaklaşa benimsendiği anlamına gelir. Bundan çıkartılacak sonuç, din kavramının insanın kendini bazı doğa güçleri karşısında güçsüz, yetersiz ve çaresiz

hissetmesi, bunlardan korkması ve kendisine destek olmasını beklediği, yardımına gerek duyduğu çeşitli doğa üstü güçlerin bulunduğunu varsaymasına bağlı olduğudur. Bu kavram (din olgusu), kişiyi toplumun diğer bireyleri ile birleştirir, aralarındaki bağı kuvvetlendirir ve tek başına olan bireyi yalnızlıktan çıkartarak toplumsal bütünü bir parçası hâline getirir.

Antropologlar, inceledikleri günümüzde yaşayan henüz endüstrileşmemiş toplumlarda, evrensel nitelikte olmak üzere, doğa üstü güçlere inanç ve bu inançlara bağlı olarak oluşturulmuş düşünce ve yargıların olduğunu kanıtlamışlardır. Her endüstrileşmemiş (ilkel) toplum ruhlara inanmakta ve ölümden sonra bir başka yaşamın olduğunu kabul etmektedir. Antropologlar, tüm toplumlarda karşılaşılan dinsel inançların kökenini 'ruh'lara / animizme^(*) bağlarlar. Ruhların esası oluşturduğu bu düşünce (animizm) nasıl ortaya çıkmıştır? Bu düşüncenin ardında kim olursa olsun ve nerede, hangi ortamda yaşarsa yaşasın dünyadaki bütün insanlara özgü, onların tümü tarafından ortaklaşa paylaşılan bir özellik vardır, bu da bütün insanların rüya görmesidir. Rüya gören bir kişi sabah uyandığında gece (bildiği veya bilmediği) başka bir yere gittiğini, tanıdığı veya tanımadığı, ölmüş veya yaşayan birileriyle konuştuğunu, onlarla çeşitli maceralar yaşadığını anımsayacak ve bunun nasıl olduğunu kendi kendine sorgulayacaktır. Henüz endüstrileşmemiş toplumlarda böyle bir rüya görme olayı insanların bedenlerinde bir de 'ruh' bulunduğu ve insan gece uyurken bu ruhun vücudu geçici bir süre için terkederek başka yer(ler)e gittiği, çeşitli kişilerle ilişki kurduğu, belli bir süre boyunca farklı bir ortamda yaşadığı ve sonra söz konusu kişi uyanma aşamasındayken de geri dönerek tekrar bedeninin içine girdiği görüşü ile açıklanır.

Ölüm nedir? Ölüm ise ruhun kişiyi (rüyada olduğu gibi geçici bir süre için değil) sonsuza kadar terk etmesi ve bir daha

eski bedenine geri dönmeyişi olarak açıklanır. Ruhlar kaybolmayacakları için, ölüm durumunda kişinin bedenini terketmiş olan ruh yaşamını farklı bir âlemde sürdürmeye devam edecektir. Bu, ölümden sonra başka bir âlemin (öbür dünya) olduğu anlamına gelir. Bazı durumlarda ise ruhların tekrar bu dünyaya (ister bitki-ister hayvan-ister gene insan olarak) geri döneceği kabul edilir; ruhun bu geri dönme olayı ‘ruhgöçü’ (*reincarnation*) olarak adlandırılır. Ruhgöçüne inanan toplumlarda ruhların ölümden sonra dünyaya tekrar geri döndüğü kabul edilip bazı hayvanlara veya bitkilere ve hatta şimşek, gök gürültüsü, deprem, deniz, güneş ile ay gibi doğal olaylara dönüştüğü varsayıldığı gerekçesiyle artık bu örnekler de kutusal olarak kabul edilmeye ve tapılmaya (totemizm⁷) başlanır. Böylece, bunlar da dönem insanının inanç dünyalarının parçası hâlini alır.

Konumuzun temelini oluşturan fosil öncüllerimizin inanç ile ilgili düşüncelerinin hangi aşamada ortaya çıktığını saptama olanağına sahip değiliz; ancak bu olgunun insanın düşünsel gelişiminin (Arsebük, 2012a) evrimsel nitelikli bir parçası olduğu tartışılmaz. Fosil insanın inanç dünyasının başlangıç temelini ‘doğa üstü nesnelere’ in oluşturduğu anlaşılmaktadır ve animizm, totemizm ile büyü bu doğa üstü inancın önemli parçalarını oluşturur.

Daha önceki dönemler konusunda kesin bir şey söyleyecek durumda değilsek de Neandertal aşamasına gelince, elimizde ilk defa bu dönemde insanın inanç dünyasının olduğuna işaret eden somut kanıtlara rastlanmaya başlandığı görülür. Ancak bu dönemden önce konuyla ilgili kanıt yokluğu, Neandertal öncesi dönemlerde yaşamış olan fosil öncüllerimizin inanç dünyalarının olmadığı anlamına da tabii gelmez. Bu durum da, yani söz konusu bir aşamada elimizde o konu ile ilgili somut bir kanıt olmaması, Kuzey Amerika Kıtası’nda yaşayan

İlk/En Eski Kızılderili'lilerin (*Paleoindian*) yaşamları ile ilgilenen bazı antropologların zaman zaman öne sürdükleri bir savı akla getirir. Bu da her hangi bir konu ile ilgili *elde kanıt olmaması, sadece o aşama için "bir kanıtla rastlanılmadığı anlamını taşır"*; *bu durumda da, belge eksikliğine dayanarak "böyle bir kanıt zaten yoktur" sonucuna ulaşmak doğru olmaz* cümlesiyle özetlenebilir. Bu bağlamda, ben de bu görüşe katılıyorum ve elde kanıt olmamasına rağmen insanların olasılıkla *Homo erectus* döneminden itibaren belirli inanç dünyalarına sahip olmuş oldukları görüşünü benimsiyorum.

Neandertal aşamasına gelince, artık bu fosil insan türünün belirli bir inanç dünyasına sahip olduğu açıkça görülür. Hepsinin değilse de (Fransa'daki La Ferassie ve K. Irak'daki Şanidar Mağarası, v.b. gibi) en azından ölülerinin bazılarının gömülmesi, hatta bunların birkaçının yanına çeşitli ölü hediyelerinin bırakılması bir 'öbür dünya' kavramına işaret etse gerektir. İtalya'da, Cenova'nın Batı'sında bulunmuş olan Cadı Mağarası'ndaki ayıyı andıran bir doğal oluşuma Neandertal'lerin çamur toprakları atmak suretiyle onu simgesel anlamda vurmaları (!) totemsel inancın ürünü olması gerekir. Fildişi veya bazı iri hayvanlara ait kemikleri kullanarak bunların üzerlerine yivler açarak çeşitli desenler oluşturmak suretiyle bezemeler yapmaları, sonra da bunları gerdançe, bilezik veya halhal gibi takılar olarak kullanmaları inanç dünyalarının bir parçası olan büyü kavramına işaret edebilir. Neandertal'lerin elinden çıkmış olduğu artık kesinlikle saptanmış olan ve akbaların kanat kemikleri veya bazı başka hayvanlara ait içleri boş ince-uzun kemikleri kullanılarak yapılan kavalların inanç dünyaları ile ilgili tinsel ayinlerde çalınmış (öttürülmüş) olmaları akla yakın gelmektedir. Günümüze ulaşmamış olmasına rağmen, çoğu çağdaş endüstrileşmemiş toplumlarda rastlanan örnekleri andıran ve sallandığı zaman da ses çıkartan bazı

nesneleri (*sistrum*) dini törenler sırasında kullanmış olmaları kuvvetli bir olasılıktır. Gene Neandertal'lere ait bulgular arasında ele geçen ve bazı yerlere sürüldüğü veya yere serpiştirildiği anlaşılan kırmızı - sarı renkte doğal toprak boyaları ile siyah manganez kalıntılarının da aynı şekilde inanç dünyasına işaret eden bulguların arasında olması gerekir (Arsebük, 2012b: 86-87). Özetle, inanç dünyası ile ilgili olarak fosil geçmişimizi değerlendirecek olursak, Neandertal'lerin bu konuda belirli bir yerlerinin olduğu ve ilk elle tutulur, tartışma götürmeyen nitelikteki somut verilere bu dönemde rastlanıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Neandertal sonrası aşamaya, *Homo sapiens* dönemine, geldiği zaman fosil insanların inanç dünyaları ile ilgili belgelerin arttığı ve daha da somutlaştığı görülür. Fosil *H. sapiens*'in rastlanıldığı K. Afrika, Kafkasya ve hatta Sibirya gibi dünyanın farklı yerlerinde örneklerine rastlanan ve inanç dünyalarını simgeleyen bu belgeler, günümüzden yaklaşık 35.000 ile 12.000 yıl kadar önceleri arasında kalan dönemde, özellikle Avrupa Kıtası'nın Güney-Batı'sında yaygın olarak karşımıza çıkar. Bu arada mağaraların iç kısımlarında, ulaşılması zor olan ve meşale türünden yapay aydınlatma araçları olmadan karanlıktan göz gözü görmeyen yerlerde duvarlara çizilmiş tek veya çok renkli resimler, oymalar veya kabartmalar bu dönemin önemli kanıtlarını oluşturur. Bu bezemelerin mağaraların böyle ücra bölümlerine yapılmış olmaları anlamlıdır. Mağara tabanındaki ayak izleri ve benzeri kanıtlara dayanılarak buralarda ayınların (törenlerin) gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılan bu mağaraların (Schechner, 1995: 614) dönemin inanç dünyasının kutsal alanları (mabetleri) olduğu anlaşılmaktadır. Burada, genellikle mamut, tüylü gergedan, büyük boynuzlu geyik (*Megaceros*), Ren geyiği, bizon, at, bizon ve ayı gibi dönemin av hayvanlarına ait betimlemelerin duvarlara (çoğu

defa) gerçekçi bir şekilde resmedilmiş oldukları görülür. Bu resim ve/veya kabartmalardan oluşan bezemelerin bir bereket büyüsünü simgeledikleri ve ileride gerçekleştirilecek avların başarılı olmasını desteklemek için uygulanmış olmaları akla yakın gelmektedir. Duvarlara bu tür resim veya kabartmaların bu konuda yetenekleri olan bazı özel kişilerce (şamanlar tarafından) yapılmış olmaları gerekir.

Hayvanlara ait betimlemelerin yaygın olmasına rağmen, Fransa'da La Marche ve La Roche'da rastlanan örneklere benzer insana ait çizimler sayıca fazla değildir. İnsan betimlemelerinin ender örneklerden birini de Fransa'daki ünlü Les Trois Frères mağarasında karşılaşılan ve 'büyücü' olarak adlandırılmış olan çizim oluşturur (Bk. *Sondaki Çizim*). Dönem insanına ait inanç dünyasının simgelendiği bu çizimde maskeli ve sıra dışı bir kıyafet giymiş olan "şaman" (büyücü) resmedilmiştir. Çizimdeki kişi insana ait bacak ve ayaklı, aslan veya ayı pençeli, aslan gövdeli ve erbezli, at veya kurta ait uzun kuyruklu olarak betimlenmiştir. Sarkık durumda gösterilmiş olan erkeklik organı insana veya bir hayvana ait olabilir. Kafasına iki kulak ve iki büyük geyik boynuzu takılmıştır. Başu sola dönüktür ve baykuşa ait olması gereken büyük gözleriyle sola doğru bakmaktadır (Schechner, 1995: 614).

İnsan ve çeşitli hayvanlara ait çeşitli bedensel özelliklerin birleştirildiği bu çizimin sonunda ortaya karmaşık nitelikli, büyüsel/totemsel özelliklere sahip bir canlının çıktığı görülür. Anlaşılan, burada dinsel bir törende, üzerine çeşitli hayvanlara ait (post, boynuz ve kuyruk gibi) ek parçaların takıldığı sıra dışı bir kişi (şaman) temsil edilmiş ve olasılıkla da ayın sırasında dans ederken betimlenmiştir. Bu törenin bereket büyüsü ile ilgili bir inancı simgelemiş olması akla yakın gelmekte olup, o toplumca yakın bir gelecekte yapılacak avın bereketini sağlamaya yönelik olduğu varsayılabilir. Dans eden kişinin üstüne

takılmış (ilave edilmiş) ek parçaların hepsi o dönemde yaşamış olan yabancı hayvanlara aittir ve bunların söz konusu toplum için totemsel özelliklere sahip örnekleri simgeledikleri de anlaşılmaktadır. Günümüzde yaşayan henüz endüstrileşmemiş bazı toplumlarda, örneğin K. Amerika Kıtası'nda (Tucson-Arizona) yaşayan Pueblo Kızılderili'lerinden Yaqui'lerde, olduğu gibi gerçekleştirilen bazı törenlerde de ayine katılan kişilerin benzer simgelerden yararlandığı (Schechner, 1995: 614-617), başka bir deyişle de sırtlarına kutsal saydıkları bazı canlılara ait parçaların ilave edildiği özel giysiler giydikleri bilinmektedir. Bazı (ilkel) toplumlarca günümüzde bile uygulanmakta olan töresel bir yöntemin kökeninin Üst Pleistosen'in sonlarına (kültürel anlamda Üst Paleolitik döneme) ve olasılıkla daha da öncelerine kadar gerilere gittiğini, geçmişinin onbinlerce yılı içerdiğini, görmenin ilginç olduğu kanısındayım.

Toplumların yaşamları genel anlamda durağan değil, değişkendir ve zaman içinde yer alan bazı olaylar toplumların (buna bağlı olarak da tabii bireylerin) yaşam biçimini doğrudan değiştirebilir. Buna örnek olarak, yakın geçmişimizde çeşitli toplumların, örneğin (M.S. XVI. yüzyılın başları ile XIX. yüzyılın sonları arasındaki < 400 yıllık süreçte) K. Amerika Kıtası'nda yaşayan bazı Kızılderili kabilelerin, belirli bir canlıya (konumuzu oluşturan durumda 'atlara') verdikleri sosyokültürel ve ekonomik nitelikteki özel değere de değinmenin yararlı olacağı kanısındayım. Böylece, zaman içinde insan ile doğada yaşayan farklı canlılar arasında neredeyse totemsel nitelikli anlamlar kazanabilecek bir duruma dönüşebilecek olan önem/değer ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilceğini düşünüyorum.

K. Amerika Kıtası'nda yaşayan yerli halk (Arsebük, 2008) ile atların birlikteliği yalnızca birkaç yüzyıllık kısa bir dönem kapsar. At, Amerika Kıtası'na ilk defa M.S. XV. yüzyılın en

son yıllarında Avrupalı'lar tarafından getirilmiş, XVI. yüzyıldan itibaren de kıta içinde yayılmaya başlamıştır. Bu tarihten önce atı tanımayan ve ne olduğunu da bilmeyen yerli toplulukların (Arsebük, 2014: 45) bazıları < 400 yıl gibi kısa bir süre içinde atları benimsemiş, onlardan yararlanmaya başlamış, çok yakın ve anlamlı ilişkiler kurmuştur. Bunun sonunda da Quammen'in (2014: 104-126) vurguladığı gibi, atlar bugünkü A.B.D. topraklarında yaşamakta olan *Commanche*, *Apache*, *Navajo*, *Cheyenne* ve *Lakota* gibi o döneme özgü yerli kabilelerinin (Kızılderili'lerin) toplumsal yaşamlarının önemli bir parçası hâlini almış ve kısa bir süre içinde sosyo-kültürel dünyalarında yapısal nitelikte köklü değişikliklere neden olmuştur. Avrupalı'ların dağlara kaçan ve orada yavrulayan vahşi atları (*Mustang*) yakalayıp, onları evcilleştirdikten sonra at binmeye başlayan Kızılderili'ler eskisine oranla daha uzak mesafelere hızla ulaşarak temel besin maddelerinin başında gelen belli bir sığır türünü (İng. *Buffalo*) çok daha kolaylıkla ve bol miktarda avlayabilmişler, aynı zamanda atı, yerine konacak bir başkası olmadığı için, gündelik yaşamlarında taşımacılık işlerinde de kullanmışlardır. Atın taşımacılıkta kullanılmasına başlanması, o dönemde K. Amerika Kıtası'nda yaşamakta olan Kızılderili'lerin üzerinden büyük bir yükü kaldırmıştır; taşımacılıkta at kullanılmaya başlanmadan önce her tür yükün naklinde yalnızca insan kuvvetinden yararlanılmış olduğu unutulmamalıdır.

Buna ilave olarak, bazı yerli kabilelerin atlardan yaralanmaya başladıktan sonra çok daha hızlı hareket edebildikleri, vurup-kaçabildikleri, âni baskınlar gerçekleştirebildikleri için genel yaşam düzenlerinde de bazı köklü değişimlerin yer aldığı ve savaşçılık yönlerinin ön plâna çıkmaya başladığı da görülmür. Zaman içinde çok yönlü bir değer ölçüsü durumuna dönüşen atlar alış-verişte takas malzemesi olarak da kullanılmaya

başlanmıştır. Böylece ata sahip olmak kişiye belirgin bir saygınlık kazandırmış, kısacası zenginlik ve hatta onur simgesi hâlini almıştır. Bu da sosyal tabakalanmayı etkilemiş ve toplumsal anlamda ilk defa ‘eşitlikçi’ düzene sahip aynı kabileye mensup olan Kızılderili bireylerin ‘zengin’ ve ‘fakir’ olarak ayrışmalarına neden olmuştur (Quammen: 2014: 112).

Atcılıkla uğraşmaya başlayan Kızılderili kabilelerinde ata verilen değer ve gösterilen önem bu hayvanı ayrıcalıklı bir duruma getirmiş ve insan ile at arasındaki ilişkiler neredeyse gündelik yaşamın ötesine taşınmaya başlanmıştır. Anadolu’da, bir zamanlar nasıl Çatalhöyük’te leopara özel bir önem veriliyor ve totem niteliğine sahip olarak algılanıyor idiye, yukarıda değinilen Kızılderili kabilelelerin bazılarında atların da aynı özelliği sahip olmuş olduğu söylenebilir.

Zaman zaman tarihöncesi toplumlarda karşılaşılan arkeolojik (somut) malzemenin kısa bir süre içinde birden başkalaşım nedeni, genelde ‘kültürel özümseme’^(*) veya ‘zorla kültürleme’^(*) gibi dış güçlerden kaynaklanan ilişkilere bağlanır. Ancak anlaşılan, tarihöncesi toplumlarda bazen izlenen ve arkeolojik belgelere de doğrudan yansıyan bu tür kültürel değişimlerin nedeninin mutlaka dış güçler olması şart değildir. Böyle değişimlerin ardında (yukarıda değinilen K. Amerika Kıtası’ndaki “atlar” ve “Kızılderili’ler”in arasında olan ilişkiler gibi) tamamen farklı nedenler de olabilir. Bu aşamada vurgulanması ve kanımca unutulmaması gereken bir husus da insanın evrensel nitelikte olmak üzere nicelik ve niteliği az veya çok değişebilen bazı ortak yönlerinin olduğudur. Yukarıda örnek olarak verilen atın Kızılderili toplumların sosyal yaşamlarında yalnızca 400 yıldan kısa bir süre içinde oluşturduğu bu hızlı, köklü, etkili ve önemli değişimlere benzer olayların (şu veya bu nedenle) çok daha eski tarihlerde, Plio-Pleistosen toplumlarında da, yer almış olabileceğinin unutulmaması gerekir. Sonuçta, çok uzun

zaman önce gerçekleşmiş olan böylesine değişikliklerin arkeolojik malzemeye yansımaları olasıdır. Özetle, bazı tarihöncesi toplumların arkeolojik nitelikli bulgularında izlenen değişimlerin ardında, atçılıkla uğraşmaya başlayan Kızılderili kabilelerinde olduğu gibi, bazı sosyokültürel değişimlerin bulunabileceği de unutulmamalıdır. Toplumlar zaman içinde şu veya bu şekilde değişir; böylesine değişimler de insanın sosyokültürel evrimine örnek oluşturur.

Sonuç

Günümüzde, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde, > 6 milyon yıldır dünyada yaşamını sürdüren insanın geçmişini elden geldiğince anlayabilmek, değerlendirebilmek ve yorumlayabilmek için yalnızca fosil öncüllerimiz tarafından oluşturulan ve günümüze ulaşabilme özelliği bulunan somut arkeolojik belgenin yetmediği, bu insanların soyut yönlerinin de ele alınmasının zorunlu olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu da, başka bir deyişle, *tarihöncesi insanının yaşamının yeterince anlaşılıp, değerlendirilmesi için söz konusu toplumların (somut ve soyut) her yönüne ağırlık verilmesi gerekir* anlamına gelir.

Arkeolojinin bir bilim olmaya başladığı dönemde (M.S. XIX. yüzyıldan itibaren belli bir süre boyunca) özellikle eski Yunan ve Roma ile kısmen de Yakın Doğu'da birkaç bin yıl önce yaşamış olan insanların oluşturduğu ve sanat eseri(!) olma özellikleri ağır basan ürünlere önem verilmiş, genelde bunların seçiminde de az rastlanır olmaları ile güzellik ile sanat yönlerinin ağır basması türünden yargılar egemen olmuştur. Zaman geçtikçe arkeolojiye yaklaşımda da değişikliklerin yer aldığı görülür. XX. yüzyılda, "tarihöncesi arkeolojisi" ile ilgili konularda Sanat Tarihi ile ilgili eğilimlerin yerini ağırlıklı olarak sosyal-kültürel nitelikteki sorunlar almış ve evler-köyler-yaşam alanları ile dönem insanının kullandığı

sıradan araç-gereç gibi toplumların gündelik sorunlarını yanıtsan belgeler önem kazanmaya başlamıştır.

Özellikle XX. yüzyılın son dönemlerinden itibaren ise tarihöncesi çağlar ile ilgili çalışmalarda doğrudan “*insan*’ın” kendisinin belirgin bir ağırlık kazanmaya başladığı görülür. Kuşkusuz bunun esas nedeni tüm arkeolojik belgeleri oluşturan ve teknokültürel gelişimleri gerçekleştiren temel gücün zaten “*insan*” olmasıdır. Bu nedenle de giderek, geçmişi anlayabilmek fosil öncüllerimizin oluşturduğu somut kültürel ürünlerin (arkeolojik kalıntıların) incelenmesine ilave olarak, gene onlar (insanlar) tarafından oluşturulan soyut olguların da ele alınıp değerlendirilmesinin önem kazanmaya başlamış olması dikkati çeker.

Bu çalışmanın oluşturulmasında yukarıda özetlenen yaklaşım esas alınmıştır. Başka bir deyişle, ortaya çıkışından Pleistosen sonlarına kadar karşılaşılan fosil öncüllerimiz ile ilgili sorunlar yalnızca dönem insanının oluşturduğu maddesel kültür ürünleri esas alınarak değil, bu kişilerin olası yaşam biçimlerine (soyut nitelikteki öğelere) de ağırlık verilmek suretiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunu uygularken çıkış noktasını, günümüzde dünyanın bazı sapa (marjinal) yerlerinde hâlâ yaşamaya devam eden (ancak nitelik ve nice-likleri giderek azalan ve hatta hızla yok olmakta olan) henüz endüstrileşmemiş toplumlar oluşturmuştur. Sorun(lar)a yaklaşımımızın temelini, söz konusu günümüzün bu marjinal toplumları yeterince inceleyip, onların gündelik yaşamlarını lâyikiyle anlayabildiğimiz takdirde, fosil insan toplumlarının genel yaşam düzenlerini daha da iyi değerlendirebileceğimiz görüşü oluşturur.

Son olarak özellikle vurgulanması gereken, bunun iki yönlü bir sorun olduğudur; ancak burada önemli olan her iki yönde

Les Trois Frères'deki BÜYÜCÜ

de yer alan esas ögenin aynı olması, yani (ister çağdaş - ister fosil olsun) “insanı” oluşturmasıdır. Bunun tek bir amacı vardır ve o da fosil öncüllerimizi daha iyi tanıyabilmektir. Bunu gerçekleştirebilmek için de uygulanan yöntem, günümüzde yaşamaya devam eden henüz endüstrileşmemiş toplumları

oluşturan insanların özellikle soyut yaşamlarından esinlenerek fosil insanlara ulaşmak olarak özetlenebilir.

Kısacası, bu konu ile ilgili olarak yukarıda önerilen farklı türdeki sorunlar ve olası çözümler alt alta yerleştirilip, bakıldığı zaman tek bir şeyin öne çıktığı görülür, o da “insandır”. Fosil öncüllerimizi anlamak, geçmişimizi anlamak demektir; bu çalışmanın amacı da zaten budur.

TANIMSAL AÇIKLAMALAR^(*)

(Tanımlar alfabe sırasına göre düzenlenmiştir)

Aile, evrensel anlamda ana/baba/(ebeveyn) ve çocuklarından oluşan en küçük toplumsal birimdir. Bu toplumsal birimin en önemli işlevi üremenin sağlanması ve böylece türün devamlılığıdır. Ancak aile aynı zamanda bir dayanışma ve ekonomi birimidir. Sanayi öncesi toplumlarda üretim, dağıtım ve mülkiyet ilişkileri çoğunlukla aile içinde gerçekleşir. Çekirdek aile ebeveyn ve az sayıda çocuktan oluşan, aynı haneyi paylaşan ve yetişkin çocukların zaman içinde evden ayrıldığı aile tipidir. **Geniş aile** ise (büyük anneler ve/veya büyük babalar ile birlikte) iki veya daha fazla ailenin birlikte yaşadığı aile tipidir. **Birleşik aile** deyimi ise aynı kuşaktan (ve büyük bir çoğunlukla kardeş olan) iki akraba erkeğin kendi eş ve çocuklarıyla birlikte aynı hanede yaşadıkları aile tipi için kullanılır.

Agnostizm, “bilinemezlik” anlamına gelir; Tanrı'nın ve diğer doğüstü olayların varlığı ya da yokluğu konusuna ilgisiz kalmayı yeğleyen düşünce akımı olarak tanımlanır.

Akrabalık sözcüğü ile soy ve evlilik yoluyla kültürel olarak kabul edilmiş toplumsal ilişkiler sistemi kastedilir. Akrabalık ilişkilerinin, insanın toplumsal bir varlık olarak yaşamaya başladığı aşamadan itibaren evrensel boyutta önem kazanmış olması gerekir. İnsan toplulukları için akrabalığın iki temel işlevi vardır. Bunlardan birincisi statü (makam) ve mülkiyetin (mal-mülk) bir kuşaktan diğerine aktarılması, ikincisi ise toplumsal gurupları oluşturması ve gurubun devamlılığını sağlaması işlevidir.

Animizm (Lat. *anima*= ruh) insanlar ve diğer canlılarda da olduğuna inanılan ruhların gündelik yaşamda etkin olduğu inancıdır. Uyku, rüya, hayal, esrime / trans hâli, sanrı, cinnet ve ölüm gibi olguları ruhların varlığı ile açıklayan henüz endüstrileşmemiş (ilkel) toplumların bu yöndeki inançları din düşüncesinin başlangıcı olarak kabul edilir.

Antropoid'ler (*Anthropoidea*) "İnsansılar" anlamına gelir. Zoolojik olarak bütün maymun ve insan türlerini içeren Memeliler'den oluşan Primat takımının içinde yer alır. Gerçek maymun ve (fossil türleri dâhil) insanı kapsar.

Ateizm "tanrıtanımazlık" anlamına gelir; görgül ya da deneyimsel kanıtın olmadığını söyleyerek, tanrı veya tanrıların varlığına inanmama durumu olarak tanımlanır.

Büyü (Yun. *mageia*) belli bir amaca ulaşmak ve insan ya da başka varlıklar üzerinde etki oluşturmak için doğaüstü güçleri kullanmayı amaçlayan eylem ve işlemlerdir. Büyünün temel ve amacında, insanlara iyilik (ak büyü) veya kötülük getirmek (kara büyü) yatar.

Holosen 11.700 yıl öncelerinden günümüze kadar olan (jeolojik nitelikli) zaman sürecidir.

İlkel sözcüğü, güncel antropoloji dilinde dünyanın çeşitli sapa (marjinal) bölgelerinde hâlâ yaşamaya devam edegelen, kendilerine özgü yaşam biçimleri olan bazı küçük ölçekli (az nüfuslu) toplumları tanımlamak için kullanılan bir deyimdir. Maddi donanımın çeşitlenmemişliği, yazının bilinmemesi, geleneğin önemi, kolektif düşünce tarzı, toplumsal örgütlenmenin akrabalık sistemlerine dayanması, teknolojilerinin görece basit olması gibi ölçütler ilkel toplumun ayırt edici nitelikleri olarak kabul edilir. Genelde gelişmiş ve uygar toplumlarda izlenenlerden farklı bir yaşam biçimini ifade için kullanılır.

Yazar (G.A.) bu çalışmada artık ilkel sözcüğünü, özellikle XX. yüzyılın ortalarına kadar antropoloji dilinde yaygın bir kabul görmesine rağmen, (satır aralarında da olsa bir aşağılama anlamını içerdiği gerekçesiyle) elden geldiğince kullanmamayı tercih etmiştir. Günümüzde ilkel olarak tanımlanan çağdaş toplumların kime ve neye göre ilkel oldukları bir tartışma konusudur. Bu çalışmada ilkel sözcüğünün yerine "henüz endüstrileşmemiş toplumlar" tanımı kullanılmış, böylece değerlendirmenin teknoekonomik bir ölçüte dayandırılmasının

öngörüldüğü vurgulanmak istenmiştir. İlkel sözcüğünün betimsel olarak kullanılmasının gerektiği durumlarda da (aşağıdaki örneklerde olduğu gibi) bu sözcük tırnak “ilkel” veya ayrıca (ilkel) içine alınarak tanimsal bir içerikle kullanılmıştır.

Klan denildiği zaman ortak bir atadan geldiğine inanan, ancak bu ata ile olan bağlarını somut biçimde belirleyemeyen, ya da bireylerden ataya doğru soy çizgisini somut bir biçimde izleyemeyen akraba grupları kastedilir. Klan'ların kendilerini bir bitki veya hayvan totemiyle özdeşleştirmeleri doğaldır.

Kültürel özümseme bir kültürel sistemin, başka bir kültürel sistemi gide-rek kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması anlamında kullanılır.

Pleistosen yaklaşık 2.600.000 yıl önceleri ile günümüzde egemen iklim koşullarının başladığı 11.700 yıl önceleri (Holosen) arasında kalan jeolojik nitelikli zaman sürecidir. Kendi içinde Alt Pleistosen (2.600.000 ile 780.000 yıl önceleri), Orta Pleistosen (780.000 ile 125.000 yıl önceleri) ve Üst Pleistosen (125.000 ile 11.700 yıl önceleri) olmak üzere üç evreye ayrılır. Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda insan evriminin başlangıç aşamaları daha önceki zaman dilimlerine gitse dahi, Pleistosen insanın evrimsel gelişimlerinin önemli basamaklarının yer aldığı dönemi kapsar.

Pliosen yaklaşık 5.300.000 ile 2.600.000 yıl önceleri arasında kalan jeolojik nitelikli zaman sürecidir.

Soy sözcüğü ile kişiyi atalarına bağlayan toplumsal ve kültürel bağlar kastedilir; ortak bir erkek veya kadın ataya dayalı akraba gurubu olarak tanımlanabilir. Birçok toplumda soy ilişkileri kişinin toplum içinde üstlendiği sosyal anlamdaki roller, kamusal alandaki etkisini ve katılım biçimini belirler.

Söylence (efsane) sözcüğü ile evrenin, tanrıların, insanların ortaya çıkışından, tarihsel bir olaya, bir kişiye kadar türlü olay ve olguları konu alan, onlara gerçeküstü bir nitelik vererek oluşumlarını anlatan ve başlıca özelliği inanış olan anlatımlar (öyküler) kastedilir.

Şaman Tunguzca/Doğu Sibiryaya asıllı bir sözcük olup, günümüzde Asya, Afrika ve Amerika'da çeşitli etnografik bağlamlarda karmaşık dinsel, büyüsel ve sağlıkla ilgili uygulamalar bütününe yönlendiren kişiyi ifade etmek için kullanılır. Kökeni, Pleistosen döneminde karşılaşılan avcı-toplayıcı toplumlara kadar gider. Doğaüstü güçlere

sahip olduğuna, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine, kötü ruhları ve onlardan gelecek tehlikeleri kovduğuna, insanların çeşitli sorunlarına çözüm ürettiğine inanılan, kehânette (Lat. *oraculum*) bulunarak , başka bir deyişle falcılık yapmak suretiyle gelecek konusunda bilgi verdiği kabul edilen ve tanrı(lar) ile insan arasındaki iletişimi sağladığı varsayılan büyücü din adamını tanımlamak için kullanılır. Bazı yetkililerin, şaka yollu da olsa, ‘şaman’ları toplumların tam zamanlı (*full-time*) çalışmayan ilk ‘uzmanları’ olarak tanımladıklarını hatırlatmada yarar olabilir.

Topluluk denildiği zaman birbirleriyle çok sıkı işbirliği kurarak ortak bir yaşam sürdüren, büyük ölçüde ortak anlamlar dünyası, ideoloji ya da inanç çevresinde uyumlu ailelerden oluşan birlik kastedilir.

Toplum sözcüğü, karşılıklı görevleri ve örgütlenme bağları bulunan bireylerden oluşan, belli değer ve davranış örüntülerini paylaşan, belli coğrafi bir alanda, ortak bir kültür içinde temel amaç ve çıkarlar çevresinde birleşmiş olarak yaşayan insanların oluşturduğu küme anlamını içerir.

Totemizm Kuzey Amerika’da karşılaşılan ve Kızılderili’lere ait Algonquin dil gurubu kökenli bu sözcük, bir insan gurubunu veya tek başına bireyi büyüsel veya doğaüstü duygularla bağlı olduğu hayvan, bitki, doğa olayı veya cansız bir nesneyi (*totem*’i) tanımlamak için kullanılır; söz konusu gurubun veya bireyin aynı atadan geldiğine inandığı hayvan, bitki, doğa olayı veya cansız nesneye inançsal duygularla bağlantısını ifade eder, ayrıca bu bağlantıdan doğan görev, yasak ve töreler bütününe kapsar.

Trans hâli (*vecit/esrime*) kişinin günlük gerçeklerle bağının kesildiğine inanılan ruh hâlidir. Duygu, algı, bilinç ve duyarlılığın farklılaştığı esrime (*vecit*) durumunda zaman kavramı yitirilir, başkalarının görüp duymadığı insan ve nesnelere görülür veya sesler duyulur, geçmiş ve gelecekte yargılar aktarılır. Trans hâlinde olan kişinin ruhunun dıştan bir güç tarafından ele geçirildiği veya ruhun gövdeyi terkederek bir yeni görev üstlendiğine inanılır. Erişilmesi güç ve gerçekleşmesi ender mistik bir deneyim olarak algılanır. Bu bağlamda trans hâline giren kişilere genelde ‘şaman’ adı verilir.

Uzun ev (*Long House*) birkaç ailenin bitişik bölümler hâlinde birarada yaşadığı uzun veya daire biçimli evleri tanımlamak için kullanılır. Uzun ev, ailenin ekonomik, toplumsal ve siyasal çıkarlarının

içinde yaşadığı toplumla dengelenmesi açısından önemli bir işlev görür. **Uzun ev**'in Kostienki'de (Rusya), Üst Pleistosen'de olduğu gibi bazı toplumlarca kullanılmış olduğunu gösteren arkeolojik örnekler rastlanılmıştır. Günümüzde, henüz endüstrileşmemiş toplumlar arasında, özellikle A.B.D.'inde yaşayan Kızılderili kabilelerinden Iroquoi'ler tarafından yaygın olarak kullanılmış olduğu da bilinmektedir.

Zorla kültürlenme bir kültüre mensup birey ve gurupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi anlamında kullanılır.

(*) TANIMSAL AÇIKLAMALARDAN GENELDE

Emiroğlu, K. – S. Aydın, 2000

Tattersall, I. – E. Delson – J.v.Couvening, 1988

TÜBA, 2011

Winick, C. 1977

TEMEL OLARAK ALINMIŞTIR.

KAYNAKÇA

- Arsebük, G., **İnsan ve Evrim**. Ege Yayınları (2. Baskı), İstanbul. (1995)
- Arsebük, G., “İnsan ve Plio-Pleistosen’de Besin Sağlama Yöntemleri”, **TÜBA**. (2004) **AR. VII.** (133-139).
- Arsebük, G., “~ M.S. 1492 Yılı Öncesi Dönemde Kuzey Amerika’da Tarihöncesi Toplumlar – Kızılderililer”, (Derl., Delemen, İ – S. Çokay-Kepçe – A. Özdzıbay – Ö. Turak), **Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı - EUERGETES**. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Zero Prodüksiyon, İstanbul. (83-90).
- Arsebük, G., “*Düşüncenin Oluşumu (Arkeolojik Bir Yaklaşım)*”, **Tarihöncesi** (2012a) **Dönemden Bazı Yansımalar**. Ege Yayınları, İstanbul. (9-21).
- Arsebük, G., “*Kim Bu Neandertal’ler- Kökleri Kurumuş Uzak Soydaşlarımız mı, Küçümsenen ve Reddedilen Atalarımız mı, Yoksa Hiçbir Şeyimiz mi*”, **Uzak Geçmişimize Dair Okumalar-Bir Derleme**. Ege Yayınları, İstanbul. (77-93).
- Arsebük, G., **Orta Amerika Arkeolojisine Giriş**. Ege Yayınları, İstanbul. (2014)
- Barnouw, V., **An Introduction to Anthropology/ETHNOLOGY**. The Dorsey Press, Homewood. Illinois. (1975)
- Barnard, A., **Social Anthropology and Human Origins**. Cambridge University Press, Cambridge. (2011)
- Binford, L.B., **In Pursuit of the Past- Decoding the Archaeological Record**. (1983) Thames and Hudson, New York.

- Caspari, R., “*The Evolution of Grandparents*”, **What Makes Us Human** (Special (2013) Collectors Edition/ Scientific American). 22/1 (39-43).
- Conroy, G.C. – H. Pontzer, **Reconstructing Human Origins/A Modern (2012) Synthesis**. W.W. Norton & Comp. New York.
- Emiroğlu, K. – S. Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**. Bilim ve Sanat Yayınları, (2003) Ankara.
- Feinman, G.M. – T.D. Price, “*Archaeology of the Millenium: Of Paradigms and (2001) Practice*”, (Feinman, G.M. – T.D. Price, Eds.), **Archaeology at the Millenim/A Sourcebook**. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York. (3-9).
- Flannery, K. – J. Marcus, **The Creation of Inequality**. Harvard University (2012) Press, Cambridge-Massachusetts.
- Gorman, R.M., “*Cooking Up Bigger Brains*”, **What Makes Us Human** (Special (2013) Collector’s Edition/Scientific American). 22/1 (36-37).
- Ingold, T., “*General Anthropology- The Scope of Anthropology*, (Ingold, T., Ed.), (1995) **Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life**. Routledge, New York. (xiii-xxii).
- Jablonski, N.G., “*The Naked Truth*”, **What Makes Us Human** (Special (2013) Collector’s Edition/Scientific American). 22/1 (23-29).
- Kuhn, S.L. – M. Stiner, “*The Antiquity of Hunter-Gatherers*”, (Panter-Brick, C. – (2001) R.H. Layton – P. Rowley-Conwy, Eds.), **Hunter-Gatherers/An Interdisciplinary Perspective**. Cambridge University Press, Cambridge. (99-142).
- Murdock, G.P., “*The Common Denominator of Cultures*”, (Linton, R., Ed.), (1945) **The Science of Man in the World Crisis**. Columbia University Press, New York.
- Orme, B., **Anthropology for Archaeologists: An Introduction**. Duckworth, (1981) London.
- Özbudun, S. – G. Uysal, **50 Soruda Antropoloji**. Kayhan Matbaacılık, (2012) İstanbul.
- Quammen, D., “*People of the Horse*”, **National Geographic**. 223/3 (104-126). (2014)
- Riel-Salvatore, J. – I.C. Ludeke – F. Negrino – B.M. Holt. “*A Spatial Analysis of (2013) the Late Mousterian Levels of Riparo Bombrini (Balzi Rossi, Italy)*. **Canadian Journal of Archaeology**. 37/1 (70-92).

- Schick, K. – N. Toth, “*Paleoanthropology at the Millenium*”, (Feinman, G.M. – (2001) T.D. Price, Eds.), **Archaeology at the Millenium/A Source-book**. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York. (39-108).
- Tattersall, I. – E. Delson, J. van Couvering, **Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory**. Garland Publishing, NewYork. (1988)
- TÜBA **Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü-Sosyal Bilimler**. Yeni Reform (2011) Matbaacılık Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Washburn, S.L. – C.S. Lancaster, “*The Evolution of Hunting*”, (Lee, R.B. – I. de (1968) Vore, Eds.), **Man the Hunter**. Aldine Publishing Comp., Chicago. (293-303).
- Weiner, J.F., “*Myth and Metaphor*”, (Ingold, T. Ed.), **Companion Encyclopedia of Anthropology-Humanity, Culture and Social Life**. Routledge, London. (591-647). (1995)
- Winick, C., **Dictionary of Anthropology**. A Helix Book, New Jersey. (1977)
- <http://www.bbc.co.uk/news/science-environment-25465102> Hogenboom. 20 December 2013.

YAZAR HAKKINDA

Prof. Dr. Güven Arsebük İstanbul, Tübingen ve Chicago Üniversitelerinde prehistorya ve antropoloji eğitimi aldı. Yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi / Prehistorya Anabilim Dalı'nda görev görürken çalışmalarını 'insanın bedensel ve kültürel evrimi' ekseninde odaklandırdı. 1988–1990 yılları arasında İstanbul Üniversitesi adına Yarımburgaz Mağarası Paleolitik Dönem kazılarını, aynı Üniversite'den çekirdek bir ekiple birlikte (Berkeley'deki California Üniversitesi'nin de işbirliğini sağlayarak) yönetti. 1999 yılında kendi isteği ile emekli olduktan sonra bilimsel çalışmalarını araştırma alanı ile ilgili yayınlar gerçekleştirerek sürdürüyor.

